

Amberg Erzsébet – Pallagi Anikó

Mire jó a büntetőjog? Célszerűségi megfontolások kontra ultima ratio¹

What is criminal law suitable for? Expediency considerations versus ultima ratio

Absztrakt

A 21. században a világnak újabb és újabb típusú veszélyekkel kell szembenéznie, amelyek kezelése során gyakran alkalmazzák elsődleges eszközként a legintenzívebb közhatalmi beavatkozás lehetőségét biztosító büntetőjogot. Meglátásunk szerint a büntetőjog hagyományos megtorláson és elrettentésen alapuló prevencióelmélete önmagában azonban kevésbé alkalmas bizonyos modernkori veszélyek – így terroristacselekmények, a szervezett bűnözés – elhárítására. Feltételezésünk szerint a közrend, közbiztonság megóvása, fenntartása, mint állami feladat csak abban az esetben biztosítható, ha az ilyen kiemelt veszélyességű cselekmények esetében nem a már megtörtént bűncselekményre reagál az állam, és az elkövetők példás megbüntetésével kívánja a generális prevenció céljait elérni, hanem akkor, ha képes a még el sem követett bűncselekmények megelőzésére, az elkövetők felderítésére, elfogására, jövőbeli cselekményük megakadályozására. Az államnak polgárai biztonságának garantálásához eszközökre, törvényi felhatalmazásra van szüksége. Tanulmányunkban a kriminálpolitika mibenlétének és alakulásának áttekintését követően, egy álláspontunk szerint kiemelt jelentőségű kriminálpolitikai vezérelvet mutatunk be: a végső eszköz (ultima ratio) jellegű büntetőjog követelményét. Célunk elsődlegesen az, hogy felhívjuk a figyelmet a magatartásirányítás büntetőjogon kívüli eszközeiben rejlő lehetőségekre, amelyek alkalmazásával bizonyos, a büntetőjoggal kevésbé jól kezelhető jelenségekkel szemben hatékonyabb védelmi mechanizmus alakítható ki.

1 A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű, kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült és az egyetem engedélyével került közzétételre.

Kulcsszavak: rendészet, kriminálpolitika, a kriminálpolitika elvei, büntetőjog, az ultima ratio elve

Abstract

In the 21st century, the world will face new types of threats, which are often treated by states with criminalisation as a primary tool, as criminal law provides the opportunity for the most intrusive public intervention. However, in our view, the prevention theory of criminal law based on traditional retaliation and deterrence is less appropriate to protection of society against certain modern dangers, like terrorism or organised crime. According to our assumption, the protection and maintenance of public order and public security as a state task, which can be ensured only, if the state does not intend to achieve the goals of general prevention by exemplary punishment of perpetrators of crimes committed, only if it is able to prevent future dangerous acts. The state needs tools and legal authorization to guarantee the security of its citizens. In our study, after reviewing the nature and development of criminal policy, we present a criminal policy guideline that is of paramount importance in our view: the requirement of criminal law as ultima ratio. Our main aim is to draw attention to the potential of non-criminal means of social management, the application of which can be more effective than criminal law for ensuring the protection of society against certain phenomena, which cannot be dealt effectively with criminal law.

Keywords: law enforcement, criminal policy, principles of criminal policy, criminal law, ultima ratio (last resort) principle

Bevezetés

A 21. században a világnak újabb és újabb veszélyekkel, az emberi társadalmat, a közrendet, közbiztonságot alapjaiban fenyegető terrorcselekményekkel, a szervezett bűnözés terjedésével, a legújabb tendenciák szerinti kibertámadásokkal kell szembenéznie. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás megmutatta, hogy még az USA (mint a világ egyik vezető nagyhatalma) sem támadhatatlan, az utóbbi öt-tíz évben pedig Európa biztonsága is megrendült. Meglátásunk szerint a büntetőjog hagyományos megtorláson és elrettentésen alapuló prevencióelmélete önmagában kevésbé alkalmas a terroristacselekmények, a szervezett bűnözés tevékenységének megállítására. Feltételezésünk, hogy a közrend, közbiztonság megóvása, fenntartása, mint állami feladat csak abban az esetben biztosítható, ha az ilyen kiemelt veszélyességű cselekmények

esetében nem a már megtörtént bűncselekményre reagál az állam, és az elkövetők példás megbüntetésével kívánja a generális prevenció céljait elérni, hanem akkor, ha képes a még el sem követett bűncselekmények megelőzésére, az elkövetők felderítésére, elfogására, jövőbeli cselekményük megakadályozására. Az államnak azonban polgárai biztonságának garantálásához eszközökre, törvényi felhatalmazásra van szüksége, amellyel élhet. Tanulmányunkban a kriminálpolitika mibenlétének és alakulásának áttekintését követően egy – álláspontunk szerint kiemelt jelentőségű – kriminálpolitikai vezérelv, a végső eszköz (ultima ratio) jellegű büntetőjog követelményének értelmezésén és hangsúlyozásán keresztül mutatjuk be nézeteinket a fenti kérdéskörökben. Célunk elsődlegesen az, hogy felhívjuk a figyelmet a magatartásirányítás büntetőjogon kívüli eszközeiben rejlő lehetőségekre, amelyek alkalmazásával bizonyos, a büntetőjoggal kevésbé jól kezelhető jelenségekkel szemben hatékonyabb védelmi mechanizmus alakítható ki.

Kriminál/büntetőpolitika?

A kriminálpolitika kezdetben a kriminológia tudományán belül, a bűnözés okait és a büntetés hatásait vizsgáló tudományos kutatás alapelveit magába foglaló tudományterületet jelölte, amely a bűnözéssel szembeni állami fellépés lehetőségeit és eszközeit kutatja (Liszt, 1905, 292.). A 20. század közepén kezdődött meg a kriminálpolitika fogalmkörének tisztázódása, különválása a kriminológiától. E folyamat során vált általánosan elfogadottá a kriminológia empirikus, ontológiai tudományként való felfogása, amely szerint a kriminológia a létező, meglévő jelenségeket (a bűnözést), illetve ezek okait kutatja. A kriminálpolitika, mint axiológiai tudomány terepébe pedig a kriminológiai felismerésekből levont következtetések, a célok és a hozzá vezető utak meghatározása tartozik (Ligeti, 2009, 61.). Zipf definíciója szerint a kriminálpolitika a büntető igazságszolgáltatási rendszerre vonatkozó elképzelések kialakítása és megvalósítása, amely mindig értékválasztáson alapul, értékeket határoz meg és valósít meg (Zipf, 1973, 3–15.). Jeschek a társadalom védelmére alkalmas büntetőjogi szabályozás kidolgozásának cél és eszközrendszerét érti alatta (Jeschek, 1978, 16.). Ebben az időben megjelent a kriminálpolitika fogalmának olyan bővülése is, amely már nem kizárólagosan az állami (büntetőjogi) eszközökre összpontosít, így például Kaiser a kriminálpolitika körébe bevonja mindazokat a társadalmi stratégiákat és taktikákat, amelyek célja a bűnözés kontrollja (Kaiser, 1976. 57.). A 20. század végének honi jogirodalma általában a kriminálpolitikát elvek, elvárások összességéként definiálta, amelyek megmondják, hogy mely

társadalomra veszélyes magatartásokat kell bűncselekménnyé nyilvánítani, illetve meghatározzák a bűnözésre történő állami reakálás módját és a bűnmegelőzés eszközeit (Vigh, 1995, 89.). Békés szerint a kriminálpolitika egyrészt az állam általános politikájának része, amely során a kriminálpolitika a büntető törvényhozást irányítja. Másrészt azonban a kriminálpolitika fogalmkörébe beletartozik a büntető igazságszolgáltatás önirányítása, a büntetés-végrehajtás területére vonatkozó állami célkitűzések teljesítése, továbbá része a társadalom szervezetei és a hatóságok által folytatott bűnmegelőzés is (Békés, 2010, 35.).

A kriminálpolitika jelenkori fogalma és jellemzői

A kriminálpolitika jelenkori fogalmát a legáltalánosabban olyan szakpolitikaként határozhatjuk meg, amely a bűncselekményként minősülő vagy annak minősítendő cselekményekkel szembeni eredményes és hatékony fellépés eszközeinek kialakítására, értékelésére és azok fejlesztésére vonatkozik (Hollán & Pallagi, 2017, 7.).

A kriminálpolitika feladata

Földvári szerint a kriminálpolitika elsődleges feladata az, hogy „*olyan büntetőjogi eszközöknek oly módon történő alkalmazását tegye lehetővé, amellyel biztosítható a társadalom kellő szintű védelme a bűnözéssel szemben*” (Földvári, 1987, 31.). Megjegyzendő, hogy Földvári kriminálpolitikai felfogása csupán a büntető igazságszolgáltatáson belül került definiálásra. Jelen korunkban a kriminálpolitika feladatával kapcsolatban Ligeti Katalin álláspontja az, hogy kidolgozza a bűnmegelőzés eszközrendszerét, kijelölje a büntetendő magatartásokat és a szankciófajtákat, meghatározza a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás kialakításának elveit, valamint kiépítse a bűncselekménnyel okozott hátrányok kiküszöbölésére, enyhítésére alkalmas intézményeket (Ligeti, 2009, 69.).

A kriminálpolitika részterületei

Ahogy Földvári rendszere is mutatja, a kriminálpolitikát kezdetben a büntető igazságszolgáltatáson belül definiálták, így részeként csupán a büntető jogalkotási és a jogalkalmazási szakpolitikákat különböztették meg. Európában, így hazánkban is a kilencvenes évek végére vált általánosan elfogadottá, hogy

a kriminálpolitika szükségszerűen túlnyúlik a büntető igazságszolgáltatás rendszerén, ebben a megközelítésben pedig a kriminálpolitika részévé vált a bűnmegelőzés, illetve az áldozatsegítés, a büntetőjogi útról való elterelés megvalósításának egyéb lehetőségeivel együtt (Ligeti, 2009, 62.). Ezt a struktúrát tükrözte az Országgyűlés által 2003-ban elfogadott Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája², amely a bűnmegelőzést a társadalompolitika részeként fogja fel, azonban a büntető igazságszolgáltatást nem ennek a feladatnak rendelte alá. A bűnmegelőzéssel kapcsolatban egy olyan koncepciót juttatott érvényre, amely a büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódva ugyan, de annál jóval tágabb hatósugárban célozza meg a bűncselekmények számának csökkentését, a közbiztonság és a lakosság biztonságérzetének javítását (Borbíró, 2009, 147.). Erre tekintettel rögzítette a bűnmegelőzés fogalmát, amelynek célja vagy eredménye a bűnözés mennyiségi csökkentése, az állampolgárok biztonságérzetének minőségi javítása, történjék az a bűnalkalmak csökkentésével, a bűnözést előidéző okok hatásának mérséklésével, vagy a sértetté válás megelőzésével. A határozat egyrészt deklarálta, hogy a jó közbiztonság nem valósítható meg kizárólag a bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás hagyományos rendszerében, ugyanakkor kiemelte, hogy a büntető igazságszolgáltatás nem rendelhető alá a bűnmegelőzés szempontjainak. „A jogbiztonság követelménye és az állampolgári jogok védelme érdekében úgy kell megőrizni a büntető igazságszolgáltatás hagyományos, garanciákban gazdag rendszerét, hogy az ne rendelődjen alá a társadalmi bűnmegelőzés sajátos szempontjainak. A büntetőpolitika működésével kapcsolatos alkotmányos elvárások csak erre figyelemmel teljesülnek.”³

A stratégia elfogadásának hatásaként a honi jogirodalomban a kriminálpolitika rendszere átstrukturálódott. A ma általánosan elfogadott nézőpont szerint a társadalompolitika részeként megvalósuló kriminálpolitika a bűnözéssel szembeni küzdelemben felöleli mind a büntető igazságszolgáltatáson belüli, mind az azon túli feladatokat. Feladatának tekintendő a közösségi bűnmegelőzés, az áldozatsegítés, a büntető útról való elterelés megvalósítási lehetőségeinek kidolgozása is. Erre alapozva korunk hazai szerzői többségének véleménye szerint a kriminálpolitika, mint gyakorlati tevékenység három fő feladatcsoportra osztható: a) büntető igazságszolgáltatási politikára, amely a bűncselekményekre adott válaszok összességét jelenti, ezen belül megkülönböztetve a büntetőpolitikát, a büntető eljárási politikát, illetve a büntetés-végrehajtási politikát; b) áldozati politikára, ami a bűncselekmény okozta hátrányok mérséklésével

2 115/2003. (X. 28.) OGY határozat.

3 115/2003. (X. 28.) OGY határozat melléklete: A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája 5.2. pont A bűnmegelőzés és a büntető igazságszolgáltatás.

kapcsolatos feladatokat jelöli meg; c) bűnmegelőzési politikára, amely a bűnözés csökkentését, az állampolgárok biztonságérzetének minőségi javítását célozza meg (Ligeti, 2009, 61.; Hollán & Pallagi, 2017, 14.).

A büntetőpolitika fogalomköre a jelenkori szerzők véleménye szerint eltér egymástól, azonban ma már egységesen nem a kriminálpolitika szinonimájaként, hanem a kriminálpolitikai rendszer egyik összetevőjeként tartják számon. Nézőpontunk szerint a büntetőpolitika fogalomkörébe csak a büntető anyagi jogra vonatkozó nézeteket, véleményeket és célkitűzéseket lehet sorolni, amelyek meghatározzák, hogy egy adott korszakban melyek legyenek a büntetendő emberi cselekmények, és mi a helyes szankcionálásuk módja (Domokos, 2008, 15.; Ligeti, 2009, 61.; Pallagi, 2014, 30–31.).

A kriminálpolitika politikai jellege

A kriminálpolitika elsősorban szakpolitika, így más szakpolitikákhoz hasonlóan egy meghatározott társadalmi problémára keresi a megoldást. Ez a társadalmi probléma a kriminálpolitikát illetően a bűnözés, amely ellen eredményes és hatékony eszközök kialakítására törekszik. Ha a megoldás a bűnözés megszüntetése nem is lehet, a kriminálpolitika célja a bűnözés mennyiségnek csökkentése, illetve a kevésbé veszélyes deliktumok felé való elmozdítása (Korinek, 2007, 473.). A kriminálpolitika a bűnözés elleni küzdelem érdekében nem csupán a bűnözés elleni fellépés büntetőjogi eszközeit kutatja, így nem pusztán a megtörtént eseményekre vonatkozó állami reakció lehetőségeit veszi számba, hanem a bűnözés megelőzését, annak leghatékonyabb formáit, módszereit is keresi, mint a jövőbeni nemkívánatos események (bűncselekmények) megakadályozására szolgáló állami beavatkozási lehetőségeket. Tagadhatatlan, hogy a kriminálpolitika erősen kötődik a politikai intézmények világához, hiszen a bűncselekményekkel szembeni állami fellépés, a büntető igazságszolgáltatás az állam monopóliuma, így erre a részterületre vonatkozó kriminálpolitika mindig állami intézmények döntéseiben (végső soron a büntetőtörvényekben) jelenik meg (Ligeti, 2009, 60–62.). Azonban az állami kriminál-, illetve büntetőpolitikára hatást gyakorolnak például tudományos műhelyek, civil szervezetek, amelyek véleménye, kritikája befolyást gyakorol(hat) az államra (ezen belül is elsősorban a törvényhozó hatalomra). A kriminálpolitika büntető igazságszolgáltatáson túli területei – így a bűnmegelőzés és az áldozatsegítés – működésébe pedig az állami szerveken kívül önkormányzati, egyházi és civil szervezetek, illetve piaci szereplők is bekapcsolódnak. A kriminálpolitika – ugyan távolabbról, de – kapcsolódik a politika államhatalom megszerzésére irányuló

törekvésekhez is, a politikusok ugyanis a bűnözés elleni küzdelmet napjainkban bevonják a társadalom (és a választások) megnyerésének eszköztárába is, amivel együtt szükségképpen beköszöntött a populáris kriminálpolitikai teóriák kora (Korinek, 2007, 475–476., 478.; Gönczöl, 2002, 198.).

A kriminálpolitika paradigmaváltásai

A 18. századtól kezdve, a felvilágosodás során a tudományos gondolkodás középpontjába az egyén, mint individuum került. Az uralkodó természetjogi irányzatok az ember autonóm lényének biztosítására törekedtek az állami hatalommal szemben. Ehhez a természetjogi elmülethez kötődik a büntetőjog tudományában elsőként kibontakozó klasszikus iskola, amely a büntetőjogi felelősség alapját az elkövető szabad akaratára alapozta (indeterminizmus), alaptétele pedig a nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege elve. Ezen elvek fejeződtek ki már a francia, 1789-ben megalkotott Emberi Jogok Nyilatkozatában, illetve a francia Code Pénal-ban, amely egész Európa büntető törvényhozására hatást gyakorolt. „*Minthogy az állam csak eszköz az egyes érdekében, hatásköre is korlátolt, csak addig terjedhet, amíg az egyén védelme megköveteli. Ezért szükséges az állam büntetőhatalmi igényét meghatározott esetekre korlátozni, ezt pedig a bűncselekmények tényálladékainak kimerítő megállapításával lehet megvalósítani*” (Irk, 1933, 9.). A klasszikus iskola alapvetése szerint a büntetőjognak az elkövetett bűncselekményre kell reagálnia, a büntetés célja az igazságos megtorlás, a büntetés mértékét pedig a bűncselekményre tekintettel kell arányosan meghatározni (Földvári, 1984, 35.). A tetтарыos büntetésben legerősebben a megtorlás, a megfizetés teóriája van jelen, az érdem, amelyben a szankció a bűncselekménynek megfelelő morális válasza (Vókó, 2012, 36–37.).

Paradigmaváltás a kriminálpolitikában

Az individualizmus a büntetőjogban a 19. század második felében jelentkező kriminológia kialakulásával és erőteljes előretörésével, a kriminológiai irányzatok megjelenésével megtört. Egyre jobban kezdett előtérbe kerülni a társadalom védelmének elve, a büntettesek osztályozása, a kriminalitás okainak kutatása. A büntetőjogi kutatások hangsúlya áttevődött a bűnözés okainak vizsgálatára (Szabó, 2004, 34–36.). A kriminológiai irányzatok a büntetőjog kiindulópontjának a bűnelkövető tettest tartották, büntetésstanát a büntettesek osztályozásán alapuló új elmuletekkel pótolták. E kriminológiai irányzatok között tartja számon a büntetőjog tudománya a Cesare Lombroso nevéhez köthető antropológiai

iskolát, a Tarde és Lacassaque nevéhez köthető szociológiai iskolát, illetve e két irányzatot ötvöző, Ferri által kimunkált, úgynevezett harmadik iskolát. Az új irányzatok a büntetőjog feladatának nem az elkövetett bűn megtorlását, hanem a bűncselekmény megelőzését és a társadalom védelmét tekintették, az arányos büntetést a megelőzést szolgáló biztonsági (nevelő) intézkedésekkel kívánták helyettesíteni, amelynek mértéke az elkövető veszélyes állapotához igazodik (Horváth, 1981, 86–87., 124–127.). A büntetést a tetteshez, a tettes minőségéhez kell igazítani, „*t.i. hogy fog-e még büntettet elkövetni, vagy nem, végleg elromlott ember-e, vagy csak erős fellobbanásában cselekedett-e úgy, hogy rá nézve az ijesztés nem szükséges. Ez volna szerintünk a büntetőjog helyes reformja, szemben a múltnak pusztán megtorló gondolatával*” (Pikler, 1898, 13.). A közvetítő iskola pedig dualisztikus szankciórendszerében a büntetés célját a javítás, az elrettentés és az ártalmatlanná tételben fogalmazta meg, ezzel megjelent a célbüntetés fogalma. A szankciók köre kiegészült a speciális prevencióra orientált intézkedésekkel. A büntetés kiszabásánál, a bűncselekmény értékelésén túl, az egyéniesítés játszott döntő szerepet, amely során a büntetés mértékét a megelőzés szempontjai is befolyásolták (Horváth, 1981, 85–86.). Irk Albert szerint a büntetés egyfajta életjelenség, amelyben a racionális és irracionális elemek szintézisben vannak egymással. A büntetés jogi struktúrája az igazságosság és célszerűség elemeiből tevődik össze. A büntetés tartalmilag megtorlás, ez az irracionális elem, hatásában pedig megelőzés, ez a racionális elem. A büntetés pedig erkölcsi rosszálló értékítéletet tartalmazó és társadalmi védelmi célt szolgáló joghátrány (Irk, 1933, 42.). Annak érdekében, hogy a kriminológia tudománya által kidolgozott elméletek megjelenjenek a büntetőjogi szabályokban, a kriminálpolitikában a 20. században az új kriminológiai irányzatok, illetve a közvetítő iskola hatására paradigmaváltás következett be. A kriminálpolitika vizsgálódásának középpontjában nem a bűncselekmény, hanem a bűnözés, mint társadalmi jelenség elleni fellépés állt. Felismerve, hogy a bűnözés társadalmi okainak felszámolására a büntetőjog nem elegendő, nem elég a megtörtént bűnre megtorló büntetéssel reagálni, hanem annak elkövetését kell megelőzni. A bűnözés megelőzése állami feladat, ezért megjelenik a beavatkozó állam gondolata, amely a büntetőpolitika mellé beemeli a bűnözés megelőzésére hivatott szociálpolitikát is a kriminálpolitika rendszerébe (Szabó, 2004, 34–36.).

A 20. század alternatív irányzatainak hatása

A második világháborút követően, a 20. század közepétől kezdődően új, úgynevezett alternatív irányzatok jöttek létre a büntetőjog tudományában, amelyek

a kriminálpolitika rendszerét is újabb tudományterületek bevonásával gazdagították. Ezek többnyire a korábbi büntetőjogi iskolák tanaira épülnek, azok továbbfejlesztésének, újrafelfedezésének irányai, amelyek az elmúlt évtizedek büntető- és kriminálpolitikájában meghatározó szerepet játszottak. Ennek sorában említhető a második világháború után, az 1950-es, 1960-as években kialakult új társadalomvédelem irányzatai. Kevésbé radikális változatát képviselte Marc Ancel. Az általa kidolgozott elmélet szerint a büntetés célja az elkövető nevelése, reszocializálása (Nagy, 2013, 107–108.). Ezzel pedig jelentős hatást gyakorolt a büntetés-végrehajtásban érvényesíthető pedagógiai megfontolásokra. Ebből az irányzathból később a treatment ideológia (kezelési elmélet) bontakozott ki, és a bűnelkövető kezelését, személyiségének pszichoterápiás átformálását, gyógyítását tűzte ki célul annak érdekében, hogy szabadon bocsátását követően ne jelentsen veszélyt a társadalomra (Nagy, 2013, 108.). A treatment ideológia kudarcát követően a büntetőpolitikában ismét a klasszikus tanok felé fordulás figyelhető meg, amely ismét paradigmaváltást jelentett, hiszen a kriminálpolitika addigi bűnmegelőzésre helyezett súlypontja ismét a (megtorló) büntetőjogra került. Szabó András, a hazai neoklasszikus irányzat képviselője szerint „Az igazságos megtorló büntetés csak a tettarányos büntetés elve lehet, mert ez közös mércét szab, egyenlően bírál el, tette és nem személyiségállapota tekint. Ha a megítélendő tetten kívül és ennek következményein kívül más következmények (elrettetés, megjavítás) is hatnak az ítéletre, akkor a büntetés nem lehet arányos, így nem lehet igazságos” (Szabó, 1992, 556.). A kriminálpolitikába azonban a kriminológiai irányzatokkal, majd ennek további fejlődésével egyértelműen bekerült a büntetőjogi büntetés célorientáltságának elve, amelyben a büntetőjogi szankciók alkalmazásában generális és speciális prevenciók célokat kíván érvényesíteni. A 20. század végén, főleg az Egyesült Államokban a kriminálpolitikára mindjobban rátelepedő aktuálpolitika, és nem kis részben a médiának a lakosság bűnözési félelmét kiváltó szerepének hatására, az úgynevezett law and order⁴ ideológiája vált uralkodóvá (Nagy, 2013, 111.), amely igen szigorú, represszív célokat fogalmaz meg, főleg a társadalomra kiemelt veszélyt jelentő bűncselekményeket elkövetőkkel, illetve a visszaesőkkel szemben. Ez a tendencia jelenkorunkban igen jelentős hatást gyakorol nemcsak az amerikai és angolszász jogkört követő országokban, hanem Európában is. A 20. század végén kialakult másik felfogás, az áldozatorientált irányzat, amely a középpontba a bűncselekmény áldozatát, és sérelmének lehető legszélesebb körű orvoslását állítja. Ehhez kötődik a büntetési elméletek

4 A law and order irányzat a magyar jogirodalomban leginkább az úgynevezett rendpárti vagy a kemény kéz büntetőpolitikájával azonosítható.

között a pótlás teóriája, amely a resztoratív igazságszolgáltatás alappilléreinek számít. A resztoratív igazságszolgáltatás az elkövető által előidézett problémák szervezett megoldásának modellje, amely elősegíti a helyreállítást, a kiegyezést és a megnyugvást (Görgényi, 2006, 41.). Ennek többféle megvalósulási formája alakult ki, például a szembesítő modell célja a megbocsátás, a bocsánatkérés, a sértett kárának megtérítése. Ezek elérésére dolgozták ki a mediációt (Barabás, 2014, 88–89.). Ide kívánczik az európai tendenciák mentén kialakításra került, úgynevezett kettős nyomtávú büntetőpolitika⁵, amely eltérő büntetőjogi eszközrendszerrel lép fel a társadalomra kiemelkedő veszélyt jelentő súlyos és a kisebb súlyú bűncselekményekben megnyilvánuló hagyományos bűnözéssel szemben. „Az előbbire reakció a represszió fokozása, a hosszabb tartamú szabadságvesztések kiszabása, míg az utóbbinál az elterelés és a közvetítő eljárás alkalmazása” (Ligeti, 2009, 79.).

A kriminálpolitika elvei

Álláspontunk szerint a fenti, néha egészen eltérő hangsúlyú, esetenként egyfajta ingamozgásban egymást felváltó kriminálpolitikai megfontolások alkalmazása mellett – avagy éppen ezek szélsőséges kilengését megakadályozandó – nem mellőzhetjük a kriminálpolitika vezérelveinek hangsúlyozását. A 20. század második felének jogirodalmában leginkább a kriminálpolitika egészével kapcsolatban kialakított alapelvekkel találkozunk, amelyek közül kiemelendő Jeschek gondolata, aki a kriminálpolitika jogosságához három alaptétel figyelembevételét kívánja meg: a bűnösségi elvet, a jogállamiság elvét és a humanitás elvét (Jeschek, 1978, 17.). Elméletét alapul véve és továbbfejlesztve Földvári monográfiájában a kriminálpolitika öt elvét tekinti mérvadónak: a társadalomvédelem elvét; a humanizmus elvét; a realizmus igényét; a büntetőjog szubszidiárius jellegét; és a büntetőjogi felelősség érvényesítésének bírósághoz kötésének elvét (Földvári, 1987, 31–32.). Ahogyan a felsorolt elvekből is nyilvánvaló, a kriminálpolitika vezérlőelveinek hangsúlya leginkább a büntetőpolitikában érvényesül, az állami büntetőhatalom keretét és egyben indokát is meghatározza, így hazánkban a rendszerváltozást követően kiépülő jogállamiság eszméjében a büntetőhatalom alkotmányos korlátozása alapvető jelentőségű kérdéssé vált. Ebből az aspektusból pedig a kriminálpolitika jelenkori elvei között említhető a társadalom védelmének elve, a humanitás elve, a koherencia követelménye és a büntetőjogi szabályozás ultima ratio jellege. A társadalom védelme a kriminálpolitika legfontosabb feladata, így elfogadva Földvári

5 Lásd a 2012. évi C. törvény (Btk.) indokolása.

nézőpontját, a vezérlőelvek közé tartozik. Ezzel kapcsolatban fogalmazza meg Ligeti Katalin a Btk. 2006-os általános részi koncepcióban, hogy a 21. században a büntetőjog elsődlegesen céljog, így arra kell irányulnia, hogy az emberek közti biztonságot és békét biztosítsa, illetve azt helyreállítsa (Ligeti, 2006b, 7.). A humanitás elvének rögzítése a kriminálpolitikában, nem megkérdőjelezhető, a büntető igazságszolgáltatás során „*az egyes bűnelkövetőkre összpontosít és a jogkövetkezmények területén lép a legszembetűnőbbben előtérbe*” (Földvári, 1987, 43.). Ezzel összhangban idézhető Albin Eser gondolata, amely szerint a 21. században az állami büntetőhatalom monopóliumát kifejező büntetőjog és büntető eljárásjog az individuumhoz képest másodlagos. Az emberi jogok nem pusztán korlátját jelentik az állami büntetőhatalomnak, hanem az ember az államnál előrébb való, és ezt kifejezésre kell juttatni mind a tettessel való bánásmód, mind az áldozat védelme és anyagi kártalanítása tekintetében (Eser, 2000, 185.). A koherencia kriminálpolitikával szemben támasztott követelménye többirányú. Egyrészt azt juttatja kifejezésre, hogy a kriminálpolitika alkotóinak egyrészt olyan megoldásokat kell kidolgoznia, amelyek illeszkednek a társadalompolitika szélesebb rendszeréhez, másrészt a kriminálpolitika egyes elemeinek egymással összhangban kell állnia (Ligeti, 2009, 65.). Azonban a koherencia a kriminálpolitika egyes elemein belül is vezérlőelvnek tekinthető, így a büntetőpolitikában – a büntető jogalkotás alkotmányos és dogmatikai kötöttségére tekintettel – önálló tartalommal bír.

A jogállamban a büntetőjogi beavatkozással szemben alapvető követelmény, hogy szükséges és arányos legyen (Jareborg, 2005, 527–528.). Ennek egyik alapvető megfogalmazása az ultima ratio elve, amely a büntetőjogi szabályozást illetően elvárásként fogalmazza meg az állam büntetőpolitikájával szemben, hogy a büntetőjogi szabályozás, a kriminalizáció a társadalmi és egyéni érdekek védelmében csupán a legutolsó, a legvégső eszköz lehet. Ahogyan arra már az Alkotmánybíróság több határozatában is rámutatott⁶, amennyiben mégis sor kerül a büntetőjogi eszközök érvényesítésére, közülük azt a legenyhébbet kell kiválasztani, amely valóban szükséges. „*Az alkotmányos büntetőjogból fakadó tartalmi követelmény, hogy a törvényhozó a büntetendő magatartások körének meghatározásakor nem járhat el önkényesen. Valamely magatartás büntetendővé nyilvánításának szükségességét szigorú mércével kell megítélni: a különböző életviszonyok, erkölcsi és jogi normák védelmében az emberi jogokat és szabadságokat szükségképpen korlátozó büntetőjogi eszközrendszert csak a feltétlenül szükséges esetben és arányos mértékben indokolt igénybe venni, akkor, ha az*

6 Lásd: 30/1992. (V. 26.) AB határozat; vö. továbbá 20/1990. (X. 4.) AB határozat, 25/1991. (V. 18.) AB határozat indokolása.

alkotmányos vagy az Alkotmányra visszavezethető állami, társadalmi, gazdasági célok, értékek megóvása más módon nem lehetséges.”⁷ Így az ultima ratio alapelvének értelmében a büntetőjognak a jogi felelősségi, védelmi formák rendszerében kiegészítő jelleggel kell érvényesülnie (Földvári, 1987, 61.). A következő egységben ennek az elvnek a részletes értelmezésével foglalkozunk.

Az ultima ratio értelemben vett büntetőjog értelmezési síkjai

Az ultima ratio latin eredetű kifejezés. Köznapi jelentése tükörfordításban végső eszköz, végső megoldás, végső érv (URL1). A büntetőjog, mint végső eszköz követelménye egyértelműnek tűnhet, azonosítva ezt a kritériumot a büntetőjog, a büntetőhatalom visszaszorítására irányuló igényként. A kérdéskör megközelítése mégis több irányba ágazik szét, amint magát a büntetőjogot is más-más aspektusokból közelítették meg a történelem során, ahogyan aktuálisan is eltérő hangsúlyú felfogásai vannak jelen.

A végső eszköz jellegű büntetőjog koncepció történeti formái

A bűncselekmény és a büntetés gondolata kezdetben vélhetően a maga gyakorlatias, ősi megjelenési formájában foglalkoztatta az emberiséget. A büntetőjog előtörténete és korai története során a büntetés enyhülésének több hulláma is megmutatta magát, kezdetben leginkább praktikus formában. Ekként vehető számba például a bosszú szelídülése a talio és a compositio elveinek megjelenésével, a testfenyítő és halálbüntetések körének csökkentése a kánonjogi nézetek, később a humanizáció jegyében, majd a halálbüntetés eltörlése. Mindezen tendenciák tartalmilag ugyan a büntetőhatalom korlátozását mutatják, lényegileg azonban távolról rokoníthatók csupán napjaink ultima ratio jellegű büntetőjog-felfogásával.

A felvilágosodás eszmerendszere

A büntetőjog, mint végső eszköz gondolatának megjelenése szorosabban a felvilágosodás korszakához köthető (Dubber, 2013, 1.; Yoon, 2001, 7–9., 20–21.; Melander, 2013, 45.; Thorburn, 2011, 85.). Az európai büntető joggyakorlatra a 10–11. századtól az elrettentés elve és eszközrendszere volt jellemző, amely-

7 30/1992. (V. 26.) AB határozat indokolás III. 4. pont.

nek abszolút határozott, kegyetlen büntetési rendszere volt a halálbüntetést fő büntetési nemként tételezve. Mindez a központi hatalom megerősödésének, az állami büntetőjogi igény érvényesíthetővé válása következményeként jelent meg (Blaskó, 2016, 30.). A feudális viszonyok tarthatatlanságának felismerése és bizonyos történelmi-társadalmi szükségszerűségek jogegységesítésre – a szokásjogi és a törvényi előírások rendszerbe foglalására, a jogi partikularizmus korlátozására, a központi bíraskodás intézményének erősítésére, az egységes jogalkalmazói gyakorlat kialakítására – irányuló igényeket váltottak ki a kontinensen (Blaskó, 2016, 31.). A felvilágosodás individualista eszméáramlata lényegében tehát olyan államrendszer – büntetőjog – kiépítésére törekedett, amelynek célja az államhatalom korlátozása az egyéni szabadság biztosítása érdekében (Irk, 1938, 3–4.). Montesquieu felismerte, hogy egy államban sohasem a többé vagy kevésbé kegyetlen büntetések miatt engedelmeskednek a törvényeknek, emiatt hangsúlyozta a bűncselekmény és a büntetés arányosságának követelményét (Montesquieu, 1955, 148.). Beccaria a bűnmegelőzés jelentőségének, valamint az arányos büntetésnek a hangsúlyozása mellett rámutatott, hogy a bűncselekmények hatásos akadálya a büntetések elkerülhetetlensége, nem pedig a büntetés kegyetlensége (Horváth, 1981, 47–48.). Hegel egy újabb lépéssel közelített a büntetőjog mai felfogásához azáltal, hogy a büntettest nem az állam büntető hatalmának tárgyaként, hanem jogok alanyaként, méltósággal rendelkező személyként tekintette, aki igényt formálhatott az állami hatalommal szemben személyes szabadságjogait illetően bizonyos garanciák elismerése (Horváth, 1981, 58–59.). A fenti felismerések hozzájárultak a társadalmi szabályozórendszerek 18–19. századi átalakulásához, párhuzamosan a modern értelemben vett büntetőjog kialakulásához. A folyamat együtt járt a szuverenitásból és a társadalmi szerződés doktrínájából fakadó, elvileg korlátlan állami büntetőhatalom (ius puniendi) keretek közé szorítását szolgáló alapelvek – így a jogbiztonságban megtestesülő jogállamiság és a humanitás eszméje – kialakításával, fokozatos érvényesülésével (Karsai, 2015, 41.).

A modern polgári büntetőjog

Kialakult a modern polgári jogelmélet, amely fókuszába a jog eszközjellege került a hatékony társadalomirányítást céljául tételezve (Bárdos, 1988, 271.). A büntetőjog végső eszköz jellegére irányuló igények a korszakban alapvetően az írott büntető törvények megalkotásában, a büntetés mértékének arányosságában, a bűnelkövető, mint a büntetőeljárás jogalanya emberi jogainak felismerésében mutatkoztak meg. A fenti gondolatok hazai visszhangozása látható

a 19. században Sziebenliszt Mihálynak az alapjogokat tisztelő *ius puniendi* felfogásában (Petrasovszky, 2005, 212.), a büntetés szükséges és igazságos mértékre szorítására irányuló felhívásában (Szemere, 1841, 25.), vagy a büntetőhatalom végső eszköz jellegének igényében (Forster, 1874, 55.). Utóbbi gondolattal a 20. század elején is találkozhatunk (Somló, 1906, 25., 87., 107–108.). A büntetés gyakorlati főelvei között megjelenik a legkisebb büntetés és annak korlátozott alkalmazása iránti követelmény (Pikler, 1910, 253.). Látható a büntetőjognak az állami hatalom önkorlátozásaként történő felfogása azzal, hogy a büntetés jogáról egészében lemondani nem lehet (Vámbéry, 1913, 38–39.). Hangsúlyossá válik a büntetőjog felelősségrendszerének szubszidiárius, a közjogi és magánjogi felelősségi formákat kiegészítő jellege (Angyal, 1920, 2.), javaslat a büntetések célszerűségi határokon túli, illetve túl gyakori alkalmazásának elkerülésére (Hacker, 1924, 34.), illetve büntetőjog-felfogása a társadalmi önvédelem rendszer csupán egyik eszközeként, a megelőzési intézkedések, a népjóléti és társadalomnevelési intézmények láncolata mellett (Finkey, 1933, 312.).

A szocializmus hatalomfelfogása

A szocializmus időszakát organizztikus-etatista alkotmányfilozófiával lehet jellemezni, amely az állam elsődlegességét vallotta az egyénnel szemben, az alkotmányt tulajdonképpen a társadalomba való beavatkozás megalapozásának eszközeként, nem az emberi jogok védelmét garantáló instrumentumként vette figyelembe (Paczolay, 2003, 9–10.). Tényleges büntetőjogi rendszerünkben a klasszikus büntetőjog megtorló büntetéséről a paternalista intervencionizmusra helyeződött a hangsúly, amelynek megnyilvánulási formái alapvetően a büntetőjogi tilalmak inflálódása, illetve a prevenciós büntetésfelfogás voltak (Szabó, 1988, 460.; Szabó, 1992, 557.). Büntetőpolitikai követelményként jelent meg ugyanakkor a csekély súlyú bűncselekményeket első ízben elkövetőkkel szembeni tolerancia – az ilyen helyzetek lezárása ügyészi figyelmeztetéssel, fegyelmi vagy társadalmi bíróság előtti kezelése, illetve szabadságelvonással nem járó büntetőjogi szankcióval.⁸ A büntetőjog a gazdálkodási kötelességeket sértő bűncselekmények kezelésébe a gazdasági eszközök és más jogi felelősségi formák hatástalansága esetén, másodlagos eszközként volt hivatott belépni.⁹

8 14/1973. (VI. 7.) NET határozat a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről, III. A büntető jogalkalmazás jogpolitikai elvei 12. c).

9 A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvénynek A gazdasági bűncselekmények című fejezetéhez fűzött miniszteri indokolás.

Posztmodern felfogások

A megelőző időszak paternalista büntetőjog-felfogása következtében alakulhatott ki az a helyzet, hogy az 1990-es években egyre több szerző emelte fel hangját a büntetőjog túlbúrjánzásával szemben. A büntetőjog tendenciózus alkalmazása társadalmi kockázatok megelőzése érdekében tulajdonképpen az erőszak eszközeivel vezet egy biztonságos jóléti állam kialakításához. A fenti irány elleni egyik fékként szolgál az ultima ratio értelemben vett büntetőjog követelménye (Herczog, 1990, 105–107.). A büntetőhatalom korlátozásának igénye hasonlóan fogalmazódik meg további német szerzőknél, így Hassemernél, Nauckenál, Lüdersennél és Prittwitznél (Nagy, 2018, 85–86.; Kaiafa-Gbandi, 2011, 17.) Az ultima ratio elvének monografikus értelmezése szintén a német büntető jogtudomány terméke. Yoon álláspontja szerint az ultima ratio elve a büntetőhatalmat generális értelemben, emellett a bűncselekmények körének meghatározása szempontjából is korlátozza. Utóbbi kontextusban az ultima ratio elve kétféle korlátot fejez ki, amelyek érvényesülésére a szerző olvasatában bizonyos normatív és empirikus bizonyítékok, próbakövek (Prüfsteine) alapján következtethetünk (Yoon, 2001, 23.). Az elv kvantitatív aspektusból a büntetést érdemlő magatartások körét korlátozza, érvényesülése a jogtárgysérelem, a társadalomellenesség, a normavilágosság, illetőleg a tényállás körülhatároltságának (Tatbestandsbestimmtheit) vizsgálata alapján értékelhető (Yoon, 2001, 23–30.). Az ultima ratio elve kvalitatív korlátként áll fenn a szankcióval fenyegetés mértéke vonatkozásában, amelynek érvényesülését a bűnfelelősség elve, a büntetőjog szubszidiárius jellege (fragmentaritása), az eszköz-cél arányosságának követelménye, a tettarányosság kritériuma, illetve a szankciók meghatározottságának követelménye közvetíti (Yoon, 2001, 30–42.). Kaiafa-Gbandi az ultima ratio elvének német interpretációját alapul véve úgy véli, az elv szoros kapcsolatban áll az arányosság követelményével. Különbőségük abban ragadható meg, hogy míg az arányosság kritériuma esetén magát a beavatkozás célját nem, pusztán annak jogkövetkezményét értékeljük, addig az ultima ratio követelménye (végső érv kivételes esetben), tekintve, hogy kvantitatív és kvalitatív korlátokat egyaránt kifejező elv, a jogkorlátozási cél értékelése körében is alkalmazható (Kaiafa-Gbandi, 2011, 17.). Jareborg a kriminalizáció, mint végső megoldás ideáját nem alkotmányos elvként, inkább egy mellőzött jogalkotás-etikai elvként kategorizálja, amely a büntetőjog szubszidiaritásához, valamint fragmentáris jellegéhez kötődik, azonosítható a prospektív tettarányossággal, ezáltal önálló normatív funkciója nincs. Az ultima ratio jelentőséghez úgy juthat, ha a kriminalizáció elveinek – a büntetési érték (blameworthyess), a hasznosság (utility) és a humanitás (humanity) elve – gyűjtőelvként tekintünk rá.

Az ultima ratio üzenete gyűjtőelv minőségét, funkcióját tekintve kettős. Magas büntetési érték esetén pro-kriminalizációs felhívás, míg alacsony büntetési érték esetén kontra-kriminalizációs korlát, a hasznossági és humanitási szempontok határozottabb figyelembevételére irányuló felszólítás képében jelenik meg (Jareborg, 2005, 521., 525., 531–532.). A büntetőhatalom korlátozására irányuló igény angolszász területen is felmerült, így például Walkernél, Asworth-nél (Walker, 1994, 459.) és Schonshecknél (Schonsheck, 1994, 64–70.). A büntetőjog végső védőháló (last resort) jellege a kriminalizáció elméletének részeként jelenik meg, azzal, hogy önmagában nem oldja meg a büntetőjogi szabályozás kiszélesedésének problémáját anélkül, hogy a bűnről és büntetésről vallott hagyományos szemléletben ne következne be változás (Husak, 2004, 208.). Az ultima ratio elv értelmezésének összehasonlító vizsgálata alapján elmondható, hogy az a büntetendővé nyilvánítás hermeneutikus előkérdéseként, értelmezési bázisaként fogható fel, mint normatív elv, vagy még inkább kapcsolódó elvek konstellációja. Az elv a büntetőjog kulturális örökségének része, amely jogerkölcsi vagy politikaerkölcsi elvként jellemezhető, feltételezhetően a túlzott kriminalizáció elleni beépített fék. Értelmezése körében számos nyitott kérdés merül fel, így vitatott az alkotmányos rangú alapelvi minősége, egyfajta politikai követelmény jellege, illetve speciális jogalkotás-etikát befolyásoló minősége. Bizonytalanság mutatkozik abban a kérdésben is, hogy az elv vajon a büntetőjog és más jogágak által szankcionált magatartások közötti speciális kvalitatív különbséget jelöli-e? (Bengoetxa, Jung & Nuotio, 2013, 3-4.) A fenti elméleti bizonytalanságok úgy nemzetközi, mind hazai viszonylatban fennállnak (Amberg, 2012, 45–47.). A továbbiakban ezen területek mentén folytatjuk a büntetőjog, mint ultima ratio kérdéskör tárgyalását.

A büntetőjog, mint ultima ratio értelmezésének bizonytalansági pontjai

Az ultima ratio alkotmányos jelentősége

A büntetőjog ma már nem csupán a jogrendszer része és egyik ága, hanem alkotmányosan kötött is (Blaskó, 2017, 66.), amely kötöttségek elsődleges forrása az alkotmányos elvek részben tételes jogi formában deklarált, részben bizonyos normatív rendelkezésekből levezethető rendszere (Sólyom, 2001, 117.). Az alkotmányos elvek megkülönböztethetők abból a szempontból, hogy azok a büntetőhatalom korlátozását, avagy a társadalmi értékek védelmének büntetőjog általi garantálását követelik-e (Szomora, 2013, 261–264.). Az Alaptörvény a büntetőhatalom korlátozása érdekében kifejezetten tiltja a kínzást, az embertelen, megalázó bánásmódot vagy büntetést, garantálja a személyi szabadsághoz

fűződő jog tiszteletben tartását, a büntető igazságszolgáltatással szembeni követelményként nevesíti a tisztességes eljáráshoz való jog, az ártatlanság védelmének joga, a védelemhez való jog, a ne bis in idem elve, valamint a nullum crimen sine lege garanciális szabályait.¹⁰ Az Alaptörvény a büntetőhatalom további, expressis verbis nem nevesített korlátait generálklauzulákból levezethető módon rögzíti. Ilyenek a jogállamiság követelménye, a törvényesség elve, az alapjogok tiszteletben tartásának elve és az arányosság követelménye (Szomora, 2013, 261–264.). A büntetőjogi garanciák másik főcsoportja, tehát a társadalmi értékek védelmének büntetőjog általi garantálásának igénye explicit pőnalizációs norma nélkül is levezethető (Szomora, 2013, 263.), így a jogállamiság klauzulájából, az állam védelmi feladatainak rögzítéséből, a jogalkotási klauzulából, az alapjogok tiszteletben tartására irányuló köteletség szabályából, illetve a törvényesség elvéből (Lévay, 2011, 4.). A büntetőhatalom alkotmányos kereteit az alapelvek rendszerén túl az úgynevezett láthatatlan alkotmány, illetve az Alkotmánybíróság gyakorlata jelöli (Sólyom, 2001, 117.). Az Alkotmánybíróság 11/1992. (III. 5.) számú döntésében megfogalmazta, a 30/1992 (V. 26.) számú határozatában kidolgozta az alkotmányos büntetőjog kritériumrendszerét. Az első hivatkozott döntésben, az úgynevezett elévülési határozatban a testület összekapcsolta az alkotmányos büntetőjogot a nullum crimen sine lege elvével. A testület hangsúlyozta: „*Alkotmányos jogállamban a büntetőjog nem pusztán eszköz, hanem értéket véd és maga is értékeket hordoz: az alkotmányos büntetőjogi elveket és garanciákat. A büntetőjog a büntetőhatalom gyakorlásának törvényes alapja és egyúttal az egyéni jogok védelmének szabadságlevele is.*”¹¹ A második felhívott döntésben az Alkotmánybíróság a büntetőjog egész rendszerére vonatkozó alkotmányos követelmények forrásoként jelölte meg az alkotmányos büntetőjog koncepcióját, amely „*a jogállamiságból, mint alapértékből az állami büntetőhatalom gyakorlására háramló következmények rendszere, ezen belül pedig a büntető jogalkotás számára adódó tartalmi korlátok és formai követelmények.*”¹² A testület emellett elvi élel mondta ki a büntetőhatalomra nézve, hogy „*a különböző életviszonyok, erkölcsi és jogi normák védelmében az emberi jogokat és szabadságokat szükségképpen korlátozó büntetőjogi eszközrendszert csak a feltétlenül szükséges esetben és arányos mértékben indokolt igénybe venni, akkor, ha az alkotmányos vagy az Alkotmányra visszavezethető állami, társadalmi, gazdasági célok, értékek*

10 Alaptörvény, Szabadság és Felelősség III. Cikk (1) bekezdés; IV. Cikk (1) bekezdés; XXVII. Cikk (1)–(4) bekezdések; XXVIII. cikk (6) bekezdés.

11 11/1992. (III. 5.) AB határozat indokolás IV. 3.

12 30/1992 (V. 26.) AB határozat indokolás III. 2.2.

megóvása más módon nem lehetséges.”¹³ Az alkotmányos büntetőjog koncepció ezt követően számos értelmezésben volt látható, amelyek közös jellemzője a követelmények tartalmi és formai osztályozása.¹⁴ Tartalmi kritériumaiként kiemelhetők az Alaptörvényben kifejtett büntetőjogi alapelvek és az emberi méltóságból következő alapelvek tiszteletben tartása, az állami büntetőhatalom korlátainak figyelembe vétele, a büntetőjogi beavatkozás ultima ratio jellege, a visszaható hatály tilalma, az anyagi igazságosságnak a jogbiztonság keretein belül való érvényesítése, továbbá a büntetőigény érvényesítésével összefüggő állami kockázatviselés. Az alkotmányos büntetőjog formai követelményrendszerébe sorolható a büntetőjogi diszpozíció világos, körülhatárolt és egyértelmű volta, a törvényhozói akarat világossága, a büntetőjogi beavatkozás okainak és feltételeinek világossága, az önkényes jogértelmezés lehetőségének kizárása, illetve az értelmezhető és kiszámítható normatartalom követelménye, valamint a jogerőtisztelet (Chronowski, 2009, 104.). Az alkotmányos büntetőjog szűkebben a büntetőjog alkotmányossági vizsgálatának módszertanát takarja (Sólyom, 2001, 566–567.), egyfajta értékelési formula (Palánkai, 1998, 22.), amelynek része az alapjogi teszt (Sólyom, 2001, 570.). A büntetőjog ultima ratio jellegét az Alkotmánybíróság rendszerint az alapjogi teszt alkalmazása során hivatkozva technikai szabályként, amely hivatott kifejezni, hogy a büntetőjog – és mindenekelőtt valamely magatartás büntetendővé nyilvánításának szükségessége és arányossága – az átlagosnál magasabb alkotmányossági mércék alapján kezelendő (Sólyom, 2001, 571.). Az ultima ratio formula eredeti megjelenésében kifejezi, hogy „*A büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az ultima ratio. Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen.*”¹⁵ A büntetőjog a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartására hivatott, amennyiben más jogági beavatkozással nem érhető el a kívánt cél, feltéve, hogy az emberi jogokat és szabadságokat szükségképpen korlátozó büntetőjogi eszközrendszer alkalmazása feltétlenül szükséges, mértéke arányos.¹⁶ Az ultima ratio tehát egy képszerű leírása a szükségességre és arányosságra alapított büntetőjogi beavatkozással szemben fennálló fokozott alkotmányossági követelményeknek (Sólyom, 2001, 571.). Az Alkotmánybíróság ítélkezési gyakorlatában számos alkalommal hivatkozta a 30/1992 (V. 26.) számú döntését, illetve az ultima ratio követelményét. A hivatkozások hol a büntetőhatalom korlátozására

13 30/1992 (V. 26.) AB határozat indokolás IV. 4.

14 V. ö.: az Alkotmány 2. §-ához fűzött kommentár 2. pont; az Alaptörvény B) cikkéhez kapcsolódó kommentár 2. A) pontja; Kis, 2000, 63–64.

15 30/1992. (V. 26.) AB határozat indokolás IV. 4.

16 Uo.

irányuló érvelésében¹⁷, hol az állami büntetőjogi beavatkozás melletti érvelésben tűnnek fel¹⁸, megjelennek emellett olyan esetekben, amikor döntően normavilágossági érvekre alapította az ügy elbírálását a testület.¹⁹ Az ultima ratio követelménye ugyan nem része az Alaptörvény büntetőjogra vonatkozó normatív elveinek, a döntvények áttekintésével mégis igazolható a jelenléte az alkotmányos büntetőjog követelményrendszerének karakteres tartalmi elemeként. A büntetőjog intézményeinek alkotmányossági szempontú értékelése során az ultima ratió helye, jól kifejtett szerepe alakult ki a gyakorlatban (Amberg, 2018, 13.). Az Alkotmánybíróság számos büntetőjogi döntésében hivatkozta az ultima ratio formulát, amely arra enged következtetni, hogy a végső esz-közjelleű büntetőjog generális szemléletként, univerzális büntető jogalkotási iránymutatásként vehető figyelembe (Amberg, 2014, 13.). Meglátásunk szerint az ultima ratio az alkotmányos büntetőjog követelményrendszerének tartalmi elemeként, a jogállamiság elvéből levezethető, az alapvető jogok tiszteletben tartásának alkotmányos parancsát hangsúlyozó, egyúttal az állam intézményvédelmi kötelezettségét figyelembe vevő követelmény a büntető igazságszolgáltatásra nézve. Meglehet, hogy az ultima ratio alkotmányos felfogásáról vallott álláspontunk vitatható, tárgyalása során mindenesetre abból az axiómából érdemes kiindulni, hogy a büntetőjog a politikai hatalom tényleges gyakorlását rendező alkotmánnyal a mit büntessünk kérdés által érintkezik a legszorosabban. A büntetőjog az állampolgári szabadságok biztosítását vagy lerombolását jelentheti, amely óvatosságra int a jogág alkalmazásakor.

Ultima ratio a büntetőpolitikában

Az írás első egységében amellett foglaltunk állást, hogy az ultima ratio elvét a kriminálpolitika egyik elveként ismerjük el, nézetünk azonban nem

-
- 17 Így például a 42/1993. (VI. 30.), ügynevezett második elévülési döntés, a 36/1994. (VI. 24.) hatóság vagy hivatalos személy megsértése, 58/1997. (XI. 5.) közösség elleni izgatás, 20/1997. (III. 19.) magánindítvány, 12/1999. (V. 21.) közösség elleni izgatás, 13/2000. (V. 12.) nemzeti jelkép megsértése, 18/2000. (VI. 6.) rémhírterjesztés, 18/2004. (V. 25.) közösség elleni izgatás, vagy a 13/2014. (IV. 18.) rágalmozás tárgyában hozott döntések.
- 18 Így például a 46/1994. (X. 21.) honvédelmi kötelezettség elleni bűncselekmények, 1427/B/1995. magánlaksértés, 14/2000. (V. 12.) önkényuralmi jelképek használata, 13/2002. (III. 20.) középértékes büntetékiszabás, 54/2004. (XII. 13.) kábítószerrel visszaélés, 334/B/2004. egyes fogyasztóvédelmi bűncselekmények, 1154/B/2005. államtitok megsértése, a szolgálati titok megsértése és az államtitok-sértés feljelentésének elmulasztása, 769/B/2006. alárendelt megsértése tárgyában hozott döntések.
- 19 Így például a 1026/B/2000. rendbontás, 673/B/2004. pénzmosásra vonatkozó bejelentési kötelezettség elmulasztása, 4/2013. (II. 21.) önkényuralmi jelképek használata, 16/2013. (VI. 20.) a nemzetiszocialista vagy kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása, vagy a 3116/2016. (VI. 21.) összbu-ntetésbe foglalás tárgyában született döntésekben.

egyöntetűen elfogadott. Az alábbiakban bemutatjuk az ultima ratio követelményének hangsúlyossá válását a büntetőpolitikai diskurzusokban, amely alátámasztani tűnik a korábban megfogalmazott igényünket az ultima ratio kriminál/büntetőpolitikai vezérelvi minőségének elismerésére, illetve ennek a követelménynek a tiszteletben tartására. A büntetőpolitika azt a büntetőjogi értékelést igénylő kérdéskört öleli fel, hogy mit és hogyan büntessünk, amely törekvések a büntetendővé nyilvánítás, illetve a szankciórendszer alakításának aktsaiban érvényesülnek (Pallagi, 2014, 27., 29–31., 58–62.). A büntetőpolitika átfogó irányai hivatalos dokumentumok alapján követhetők nyomon és fedezhetők fel bennük – szerencsés esetben – a szakmai törekvések. Hogy „*mi legyen büntetendő és mi nem, épp olyan kevésbé lehet minden időre, mint minden országra kiterjedő választ adni. Valamely társadalom anyagi és szellemi kultúrájának összessége, a társadalmi osztályok hatalmi viszonyainak egyensúlya lehet csak mértéke a büntetőjog által nyújtott védelem határainak*” (Vámbéry, 1913, 58–59., Hollán & Pallagi, 2017, 33.). A kérdés összetettebbé vált azáltal, hogy a nemzeti érdekek mellett figyelembe kell venni a büntetőpolitika európai kereteit is.

Közösségi aspektus

Az 1950-es években eredendően gazdasági együttműködésre szerződő államokat a bűnözés új tendenciáinak megjelenése innovatív bűnüldözési megoldásokra, nemzeti büntetőhatalmuk fokozatos és részleges közösségivé alakítására késztették (Ligeti, 2000, 331.). Az Európai Unióról szóló szerződés 5. cikk (1) bekezdése szerint az unió hatáskörgyakorlásának általános elvei az arányosság és a szubszidiaritás, amelyek irányadók a büntetőjogi beavatkozás tekintetében is. Az Európai Unió Alapjogi Chartája 49. cikk (3) bekezdése előírja emellett polgárainak egyik igazságszolgáltatási jogaként magának a büntetésnek a bűncselekmény súlyához viszonyított arányosságát. A 2009-ben hatályba lépett Lisszaboni Szerződés szerint az EU büntetőhatalmi kompetenciái az általános, a járulékos/kiegészítő, valamint a speciális büntető jogharmonizációs jogkörökön alapulnak.²⁰ Az általános felhatalmazás alapján az unió irányelvben határozhat meg szabályozási minimumokat meghatározott, különösen súlyos bűncselekményi területekhez tartozó tényállások és büntetési tételek tekintetében. Járulékos jogkörében beavatkozhat a büntetőjog eszközeivel, amennyiben valamely politikájának eredményes végrehajtásához elengedhetetlen a tagállami büntetőjogi

20 Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról (HL C 306., 2007. 12. 17., 1–271.), a továbbiakban: EUSz, EUMS; EUMSz. 83. cikk (1) és (2) bekezdés, valamint 325. cikk (4) bekezdés.

rendelkezések közelítése. A speciális jogkör az EU pénzügyi érdekeit sértő csalások elleni küzdelem lehetősége. A fenti, részleges és közvetett formában kialakult európai *ius puniendi* (Karsai, 2015, 16.) végső soron megnyitja az utat az egységes európai büntetőjog kialakulásához (Békés, 2010, 46.). Az *ultima ratio* elve, mint az uniós büntetőhatalom korlátja levezethető az elsődleges uniós jogforrásokból arra tekintettel, hogy az az *ultima ratio* és az arányosság elvei szoros kapcsolatban állnak egymással, az uniós jog pedig nevesíti az utóbbi elvet (Kaiafa-Gbandi, 2011, 17.). A Lisszaboni Szerződés elfogadásával hangsúlyosabbá vált egységes uniós büntetőpolitika iránti igény alapján a közösségi büntetőpolitika vezérelvei az Európai Kriminálpolitika Manifesztuma című dokumentumban jelentek meg. Ezek az *ultima ratio* elve, a büntetőjog védelmi kötelezettsége, a bűnösség, a törvényesség, a szubszidiaritás és a koherencia elvei. Az *ultima ratio* elve kifejezi, hogy az EU büntetőjogi jogharmonizációs hatáskörét csak alapvető érdekek megóvásához szükséges esetben, más eszközök hatástalannak bizonyulása esetén gyakorolhatja, a szükségesség és az arányosság elveinek tiszteletben tartásával és mindezek indokolásának terhe mellett (az idézett Manifesztum I. 2. pontja). Az Európai Unió Tanácsa (továbbiakban Tanács) 2009-ben az uniós büntető jogalkotási tevékenység egységessége érdekében speciális iránymutatásokat és mintarendelkezéseket adott ki,²¹ amelyben a jogalkotás két lépcsőjét különíti el. Elsőként az *ultima ratio* elve alapján dönteni kell a büntetőjogi intézkedések szükségességéről, majd ezt követően lehet vitázni az intézkedés tartalmáról. Az első szakaszban részletes hatásvizsgálat keretében vizsgálni kell a büntetőjogi rendelkezés hozzáadott értékét más intézkedésekhez képest, a büntetni kívánt káros magatartás súlyosságát és/vagy elterjedtségét az uniós regionális és helyi szintjein, valamint az új rendelkezések várható hatását a már létező büntetőjogi rendelkezésekre. A büntetőjogi intézkedések kibocsátása során a Lisszaboni Szerződésben megállapított elveket – különösen az arányosság és a szubszidiaritás elvét – is figyelembe kell venni. Az EU kizárólag materiálian sértő vagy konkrét veszélyeztető deliktumokat vonhat a szabályozás körébe. A büntetendővé nyilvánítás korlátja absztrakt veszélyeztető deliktumok, illetve a gondatlanság tekintetében a védett jog vagy érdek különös fontossága (a Tanács idézett iránymutatása; Udvarhelyi, 2017, 181–182.). A Tanács tehát tartalmi tekintetben az arányosság és szubszidiaritás elveinek tiszteletéhez, míg maga a döntéshozatali folyamat vonatkozásában az *ultima ratio* elv tiszteletéhez köti a büntető jogalkotást. Az Európai Bizottság 2011-ben kiadott „Az uniós büntetőpolitika létrehozása: Az uniós szakpolitikák hatékony végrehajtásának biztosítása

21 Az Európai Unió Tanácsának következtetései a Tanács büntetőjogi tanácskozásait irányító mintarendelkezésekről (16542/2/09., REV 2, 2009. 11. 27.).

a büntetőjog útján” című közleményében meghatározta az uniós büntetőjog elveit.²² Ezek az ultima ratio elve, valamint az alapvető jogok tiszteletben tartásának, a büntetőjogi normák következetességének és koherenciájának követelményei. A büntetőjogi beavatkozás kétlépcsős döntésmechanizmusa vonatkozásában az Európai Bizottság (továbbiakban Bizottság) hangsúlyozza, az elsőként elvégzendő szükségességi elemzés más, nem büntetőjogi jellegű intézkedések alkalmazásának és hatékonyságának vizsgálatát takarja egyértelmű tényszerű bizonyítékok szolgáltatása mellett. Pozitív válasz esetén második lépésként a beavatkozás típusáról kell döntést hozni a jogharmonizációs hatásköri szabályok tisztelete és a szükségesség-arányosság követelményeinek mérlegelése mellett (a Bizottság idézett közleménye; Udvarhelyi, 2017, 181–185.). Az Európai Parlament 2012-ben a büntetőjog uniós megközelítéséről szóló állásfoglalást adott ki, amelyben mélyítette a jogharmonizációt megelőző hatásvizsgálat módszertanát. E szerint a kriminalizáció feltétele annak igazolása, hogy a kérdéses magatartástípus: a társadalom vagy a magánszemélyek számára jelentős anyagi vagy nem anyagi kárt okoz; különösen súlyos jellegű és határokon átnyúló vetülettel rendelkezik vagy közvetlenül hátrányos hatása van valamely harmonizációs intézkedéssel érintett területen az uniós politika eredményes végrehajtására; kezelésére nem állnak rendelkezésre más, kevésbé szigorú intézkedések; valamint, hogy a közös uniós megközelítés hozzáadott gyakorlati értékkel bír a jelenség elterjedtségi és gyakorisági jellemzőire is figyelemmel. Látható tehát, hogy az uniós intézményei az ultima ratio elvét, mint az EU büntető jogalkotáspolitikai követelményét ismerik el, amely felhívás más jogági szankciók alkalmazási lehetőségének vizsgálatára, illetve a kriminalizációs lépés indokolásának kötelezettségére. Bizonyos kutatások egyúttal arra is rámutatnak, hogy az egyes intézmények büntetőjog, ezáltal ultima ratio értelmezése eltérően, saját rendeltetésének megfelelő hangsúllyal színezték. Így Vogel szerint a Tanács – koncentrálna a hosszútávú stratégiai prioritásokat megfogalmazó programok megvalósulására, amelyek a büntetőjogi tárgyú uniós jogi aktusok elfogadásának folytonosságát feltételezik – a tagállamok nemzeti érdekeit képviselve restriktív álláspontot fogalmaz meg az uniós büntetőhatalmával kapcsolatban. A Bizottság – amely elsősorban az uniós büntetőjog hozzáadott értékét kívánja alátámasztani, és az EUMSZ. 83. cikk (2) bekezdése szerinti járulékos jogharmonizációs hatáskör gyakorlásának feltételeit helyezi a középpontba – ugyanezt a kompetenciát a lehető legtágabb körben értelmezi és támogatja (Udvarhelyi, 2017, 181.). Mitsilegas szerint az Európai

22 Az Európai Unió Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Az uniós büntetőpolitika létrehozása: Az uniós szakpolitikák hatékony végrehajtásának biztosítása a büntetőjog útján (COM[2011] 573., 2011. 09. 20.).

Parlament alapvetően a büntetőjogi jogalkotás során tiszteletben tartandó alapvető elveket emeli ki (Udvarhelyi, 2017, 180.). Bizonyos szakirodalmi kritikák szerint az EU büntetőjogi kompetenciáinak gyakorlása során az ultima ratio elve nem érvényesül maradéktalanul (Melander, 2013, 51–55.; Kaiafa-Gbandi, 2011, 17–20., 94–95.; Herlin-Karnell, 2010, 1121–1126.; Tuori, 2013, 14–18.). Attól tartunk, hogy amíg az ultima ratio elve közvetetten van jelen a tételes jogban, elvi rangjának elismerése körüli bizonytalanságokra, illetve tiszteletben tartásának mellőzésére lehet számítani.

Nemzeti aspektus

A magyar büntetőjogi, büntetőpolitikai diskurzusokban a 30/1992 (V. 26.) AB határozat nyomán jelent meg a büntetőjog, mint ultima ratio kifejezés. A rendszerváltást követő magyar politikai gondolkodás történetének három korszaka – így a rendszerváltás időszakának úgynevezett liberális konszenzusa, a nagyjából a 2000-es évek utolsó harmadáig tartó dominánsan baloldali/szociálliberalista korszak, majd a 2000-es évek végétől kezdődő, úgynevezett antiliberális fordulatként jellemzett időszak – különíthető el (Mándi, 2015, 20.). A rendszerváltást követő büntető jogalkotás jelentős részét alapvetően más jogszabályok változása, illetve nemzetközi kötelezettségek indukálták, a kormányváltásokhoz kapcsolódó, politikailag megosztó módosító törvények – így az 1998-as, illetve a 2003-as módosítás – egy része is politikailag semleges volt (Hollán, 2016, 346.). A büntetőpolitikában a rendszerváltástól az új Btk. megalkotásáig egyidőben jelen lévő, de ellentétes irányú áramlatok figyelhetők meg (Pallagi, 2014, 136.). A konzervatív kormányzatok törekvéseiben egyértelműen a szigorú, megtorló szemléletű büntetőpolitika jelenik meg – így az 1997. évi LXXIII. törvény, az 1998. évi LXXXVII. törvény. A liberális irányvonal a büntetőjogi beavatkozás korlátozását, a szankciórendszeren belül a resztoratív szemlélet érvényesülését, a büntetés-kiszabási gyakorlat függetlenítését célozza, így például az 1993. évi XVII. törvény, a 2003. évi II. törvény (Pallagi, 2014, 137–138.). A büntetőjog ultima ratio jellege az utóbbi irányú büntetőpolitikák körében érvényesült (Pallagi, 2014, 58., 97–98., 100.), emellett jogpolitikai kívánalom formájában van jelen. Az 1998-as magyar kriminálpolitikai és rendvédelmi koncepció – amely összefoglalta a bűnözés helyzetének elemzését, a büntetőjog alapelveinek változását, a bűnmegelőzés és a kriminálpolitika kapcsolatát, a külföldi kriminálpolitikai modelleket és EU-s állásfoglalásokat – kiemelt elvárásként fogalmazta meg az alkotmányos büntetőjog követelményeinek, a jogállami elvárásoknak, illetve a büntetőjog ultima ratio jellegének megfelelő büntető jogalkotást (Finszter, 1999, 29–30.; Pallagi, 2014, 108.). Az új Büntető Törvénykönyv létrehozásának kez-

deti lépéseként 1999-ben jelent meg az Igazságügyi Minisztérium büntetőjogi ügyekért felelős helyettes államtitkára által jegyzett „*Jelentés a Miniszteri Értekezlet részére az új Btk. koncepciójának előkészítéséről*” szülő anyag (Soós, 2011, 189–197.). A dokumentum a büntetőjog alapelvei köre rangsorolta az ultima ratio (szükségesség) elvét – továbbá az utilitás (hasznosság), a proporcionalitás (arányosság) és a humanizálás (emberközpontúság) elveit –, valamint a Btk. Különös Részi rekodifikációját az ultima ratio elvének tükrében, az adott cselekmények társadalomra veszélyességéhez igazodva gondolta megvalósíthatónak (Pallagi, 2014, 142–143.). Az Országgyűlés 2003-ban elfogadta a Társadalmi Bünmegelőzés Nemzeti Stratégiáját, amelyben kinyilvánította, hogy a szabadságvesztés büntetésre ultima ratio eszközként tekint a visszaesés megelőzésével kapcsolatban.²³ A 2001-ben megkezdődött büntetőjogi kodifikációs munkafolyamat eredményeként 2006-ban jelent meg Ligeti Katalin Általános részi Btk. koncepciója, amely hangsúlyozza az individuum előtérbe helyezését az állammal szemben, illetve a célbüntetési büntetésfelfogást. Ligeti szerint a büntetőjog alapelvei a büntetőhatalom ultima ratio jellege, az arányosság, a nullum crimen és nulla poena sine lege, a büntetőhatalom nemzetközi és európai jogi korlátai, a tetтарыnyos büntetés elve és a bagatell cselekmények kezelésére vonatkozó koncepció, amelyek normatív rangra emelését javasolta (Ligeti, 2006b, 7–8., 38.). A büntetőhatalom gyakorlásának ultima ratio jellege értelmében „*a jogalkotó csak olyan cselekményeket nyilváníthat bűncselekménnyé, amelyek társadalmilag elítélendők, azaz antiszociálisak. Az elv egyben azt is deklarálja, hogy az antiszociális magatartások kontrolljában az állami kontrolleszközök kiválasztásánál a büntetőjogot utolsóként szabad alkalmazni, és csak akkor, ha a büntetőjog a közérdek érvényesítéséhez elengedhetetlen. A büntetőjog csak a legsúlyosabb jogsértésekre reagál és csak akkor alkalmazható büntetőjogi szankció, ha az a társadalom védelméhez feltétlenül szükséges. Az elv értelmében a büntetőjognak a jogi felelősségi, védelmi formák rendszerében kiegészítő jelleggel, ultima ratioként kell érvényesülnie*” (Ligeti, 2006b, 11.). Amellett, hogy a kriminálpolitikát alapelvei szinten a humanitás, a koherencia és a racionalitás együttesének kell vezetnie, meg kell felelnie a büntető hatalom gyakorlására vonatkozó alkotmányos alapelveknek is, tehát amennyiben a kriminálpolitika hivatott a büntetendővé nyilvánításról való döntésre, úgy rendelkeznie kell a büntetőjogi felelősségrendszer igénybevételét rendező ultima ratio szabályáról (Ligeti, 2006a, 604.). Mi magunk a büntetőjogi szabályozás ultima ratio jellegét, mint a szükségesség és arányosság kritériumok, illetve a kriminalizáció legvégső eszközként való alkalmazásának kifejeződését a kriminálpolitika elveként fogjuk fel, ahogyan azt az írás első egységében

23 115/2003. (X.28.) OGY hat. a Társadalmi Bünmegelőzés Nemzeti Stratégiája, 7.5. pont.

megfogalmazzuk. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az ultima ratio elve két irányban fejezi ki a büntetőjogi beavatkozás korlátozásának igényét, így nemcsak a büntetőjogi eszközök viszonylatában, hanem a magatartásirányítás nem jogi, egyéb jogági, illetve büntetőjogi eszközeinek viszonylatában is.

Ultima ratio a büntetőjog elméletében

A büntetőjog, mint végső eszköz ideája a büntetőjog elméleti kérdéseivel foglalkozó irodalomban a 30/1992. (V. 26.) AB határozat alapján jelent meg a büntetőjog feladatának megfogalmazása körében, illetve a büntetőjog alapelvei rendszerében.

Ultima ratio a büntetőjog feladatának magyarázata körében

Blaskó a büntetőjog feladatának magyarázata körében utal a jogág ultima ratio jellegére, amikor hangsúlyozza: a büntetőjog feladata a más jogágak által szabályozott társadalmi éltviszonyok védelmezése, óvása. Figyelembe véve azonban a büntetőjog azon társadalmi rendeltetését, hogy a jogrendszer egészének szankciós záróköve legyen, szükségtelen és indokolatlan, hogy az alkotmányos társadalmi berendezkedés alapértékeinek sérelmén, illetve veszélyeztetésén túl a társadalmi életfeltételek egyéb zavarai esetén is beavatkozzon. A büntetőjog eme ultima ratio jellege egyúttal azt is jelenti, hogy az alkotmányos jogállam által garantált emberi jogok korlátozása a szükséges mértékig, az arányosság követelményeinek szem előtt tartásával történhet. A rendszerváltozás óta alkotmányosan kötött büntetőjognak az Alkotmánybíróság létezése óta normatív kihívásai is vannak. A büntetőjogi norma legalitása annak alkotmányosságát is jelenti (Blaskó, 2002, 63.). Blaskó említi az ultima ratio követelményét a törvényesség elvének magyarázatánál a büntetőjogi legalitás összetevőinek alkotmánybírói felfogását interpretálva (Blaskó, 2002, 68.), a korlátlan büntetőjogi beavatkozás tilalma elvének magyarázatánál (Blaskó, 2002, 71–73.), s utal rá emellett a büntetéstani alkotmányossági vetületei körében (Blaskó, 2002, 391–394.). Felfogása ezen kérdésekben aktuálisan is a fentiekkel egyezőnek tűnik (Blaskó, 2017, 67., 69–72., 76–77.).

A szükségesség-arányosság-ultima ratio követelményegyüttes

Az ELTE büntetőjogi oktatói hangsúlyozzák, hogy a büntetőjognak hallgatólagosan századok óta elfogadott alkotmányos elve, hogy a büntetés célja megelőző,

a védett társadalmi értékekkel szembeni támadások visszaszorítását szolgálja. Csak ott és annyiban érvényesülhet, ahol e céljának megfelel, és jogalapját veszti, ha e célt nem tudja szolgálni, vagy csak nagyobb sérelem árán szolgálja, mint amelyet elhárít. Interpretálják emellett az Alkotmánybíróság szükségességi tesztjét, amely keretében az ultima ratiót, mint az emberi jogokat kevésbé korlátozó jogág alkalmazásának követelményét citálják (Bárd et al., 2002, 25., 29.). Az ELTE szerzői kollektívájának későbbi, 2009-es tankönyve alapvető jelentőséget tulajdonít az ultima ratio-szükségesség-arányosság elvek triászának, emellett a három nullum crimen elveknek, az in peius visszaható hatály tilalmának, az analógia tilalmának és a büntetőeljárás garanciák követelményének (Belovics et al., 2009, 55.). Az elvi triász értelmezésében döntően az Alkotmánybíróság interpretációját veszik alapul.

Ultima ratio, mint a szubszidiaritás szinonimája

A pécsi büntetőjogi iskola alapelvrendszerében a szubszidiaritás elve 1997-ben jelent meg a törvényesség, humanizmus, bűnfelelősség, a büntetőjogi felelősség differenciálásának elve, az ártatlanság vélelme, a bizonyítottság követelménye mellett (Földvári, 1997, 35–38.). Az ultima ratio koncepció a büntetőjog kiegészítő jellegét jelentő szubszidiaritás elvének magyarázata, illetve szinonimája. Olvasatában a büntetőjog olyan esetekben alkalmazható, ha a társadalmi együttélés rendjének biztosítására nem elegendő más jogági szabályozás, és amennyiben a tanúsított magatartás súlyossága és a társadalomban keletkezett kár elengedhetetlenné teszi. A szubszidiaritás vonatkozik úgy a felelősségi formák közötti választásra, mint a büntető jogalkalmazásra. Utóbbi, tágabb értelmében a szubszidiaritás a rendelkezésre álló büntetőjogi eszközök közül a legenyhébb eszköz alkalmazását takarja (Földvári, 1987, 61., Földvári, 1997, 36–37.). Hasonló álláspont volt látható 1998-ban a szegedi büntetőjogi iskolában, ahol a büntetőjog ultima ratio jellege, illetve szubszidiaritása speciális büntetőjogi alapelvként jelenik meg a törvényesség (anyagi jogi legalitás), a tettfelelősség, a bűnösségen alapuló felelősség, az arányosság, a kétszeres értékelés tilalma (ne bis idem) mellett, valamint a jogállamiság és a humanitás elvei, mint a jogrendszer egészét átható elvek mellett Nagy és Tokaji az ultima ratiót büntetőjogon belüli, illetve kívüli viszonylatban értelmezik (Nagy & Tokaji, 1998, 44–45.), amely tartalmilag megfelel Földvári tágabb, illetve szűkebb ultima ratio értelmezésének. Rámutatnak, hogy a szubszidiaritás elve általános princípiumnak is tekinthető, de létezik olyan felfogás is, amely az arányosság alkotmányos rangú alapelvének büntetőjogi változataként fogja fel. Szélesebb körben érvényesülő nézet szerint ez az elv a büntetőjogi szankciók

ökonómiájával hozható összefüggésbe, hangsúlya a jogkövetkezmények kiválasztása, nem pedig a szankciók enyhésége, azaz az azonos vagy nagyobb hatékonyságú és egyúttal enyhébb beavatkozást, kisebb hátrányt jelentő jogkövetkezményt rendeli előnyben részesíteni. A német terminológiában használatos fragmentaritás, illetve a büntetőjog akcesszórius jellege kifejezések a büntetőjog szubszidiaritásával tartalmi közösségben kifejezik, hogy a büntetőjognak – szerepe túlértékelését és lebecsülését is elkerülve – a jogi felelősségi, védelmi formák rendszerében kiegészítő jelleggel, ultima ratioként kell érvényesülnie (Nagy & Tokaji, 1998, 59–60).

Ultima ratio és szubszidiaritás, mint az arányosság büntetőjogi vetületei

Nagy Ferenc később árnyalja a fenti megközelítést azáltal, hogy az alapjogkorlátozás szükségességét a jogállamiság elvének részeként kezeli, amelynek büntetőjogi vetülete az ultima ratio (szubszidiaritás elve) és az arányosság követelménye. Ez a gyakorlatban úgy érvényesül, hogy a jogalkotási folyamatban indokolandó az alapjogkorlátozás szükségessége egy másik alapjog védelme érdekében, a büntetőjog, mint legerősebb hatalmi beavatkozási eszköz kiválasztása, alátámasztandó a büntetőjogi jogkorlátozás végső esetben végső eszközként történő igénybevétele, igazolandó a beavatkozásnak a jogsérelemmel, illetve az elérni kívánt céllal való arányossága (Nagy, 2010, 46.). A szerző később – látva az ultima ratio értelmezése körüli bizonytalanságot, fogalmi kavalkádot – kísérletet tesz annak tisztázására. Az ultima ratio és a szubszidiaritás elvei „egy közös pontba haladnak az arányossági princípium alakjában, amellyel természetesen nem teljesen azonos(ak)” (Nagy, 2018, 79.). Az ultima ratio elv materiális elv, amely a leginkább beavatkozás-intenzív államhatalmi beavatkozásnak, azaz a büntetőjog alkalmazásának a mértékét határozza meg, és amely az arányosság princípiumán belül, a szubszidiaritás kiegészítéseként szolgál(hat) a büntetőjog korlátaira hivatkozás figyelembe vételére (Nagy, 2018, 79–80.).

Az ultima ratio követelmény mondanivalója

Az ultima ratio elvét tiszteletben tartó büntetőjog legvégső eszközként merül fel kivételes esetekben. A jogág feladata, hogy a jogrendszer egészének szankciós záróköve legyen, beavatkozása tehát akkor indokolt, ha jogon kívüli vagy más jogági eszközök nem alkalmasak a kívánt cél – a társadalom alapvető értékeinek védelme – elérésére. Az ultima ratio elvének történeti gyökerei a liberalizmus korszakához köthetők, az elv jogelméleti eredete a társadalmi szerződés,

míg államelméleti bázisa a liberális jogállam koncepciója (Yoon, 2001, 7–21.), azaz értelmezése során az egyén és az állam viszonyának a fenti eszmékkel színezett felfogása ajánlatos. A büntetőjog, mint ultima ratio alapvetően a büntetőjog határterületeinek kijelölését illetően jelentkező kérdés, amely a büntetőjog, az alkotmányjog, illetve a büntetőpolitika gondolatrendszerében jelenik meg, az egyes területeknek megfelelő hangsúlyokkal. Az írásban bemutatott számos megközelítési módjának közös halmaza meglátásunk szerint a büntetőjog egyfajta ésszerű korlátozása iránti igény. A büntetőjog határainak kijelölése feltételezi a fentebb olvasott kritériumok megfontolásán túl azok szintézisét és tényleges érvényesítését. Álláspontunk szerint a büntetőjogi beavatkozás ultima ratio jellegét csakis akkor vehetjük adottnak, ha az maradéktalanul megfelel azoknak a sajátos hangsúlyú (al)követelményeknek és feltételeknek, amelyek a büntetőjog, az alkotmányjog és a büntetőpolitika területén kimunkálódtak az idők során. Ajánljuk ennek megfelelően az ultima ratio koncepció olyan értelmezését, amely a mit büntessünk, hogyan büntessük, azaz mire jó a büntetőjog kérdésekben a jogág rendeltetését jól tükröző kifejezésként, gyűjtőelvként magába sűríti a fenti kritériumokat.

Mire (nem) jó a büntetőjog?

Érdeklődésünk középpontjában annak a kérdésnek a vizsgálata áll, hogy mennyiben tükröződik az aktuális büntetőpolitikában a büntetőjog, mint ultima ratio követelménye, mennyiben jellemzi egyfajta ésszerű racionalitás a társadalmi kontrolleszközök használatát.

A büntetőjog alkalmazási körének aktuális tendenciái

Napjainkat prevenciók paradigma jellemzi, erősödött az effektíve sérelmes, kárt okozó magatartástípusok mellett a fenyegető helyzetek és a nehezen uralható kockázatok szankcionálásának igénye. A 2001-es terrortámadás következtében a nemzetközi terrorizmus általi fenyegetés – mintegy rárétegződve a szervezett bűnözéssel szembeni küzdelemre – a büntetőjog expanzióját vonta maga után, amelyben jól látható az polgári és az ellenség-büntetőjog elkülönülése (Nagy, 2013, 127.; Kelemen, 2013, 213.). Az írás első egységében hivatkoztunk a kriminálpolitikai paradigmák történeti szemléletben jól megfigyelhető áramlására. Aktuálisan ismét egyfajta paradigmaváltás zajlik. A súlypont lényegét tekintve a büntetőjogi szabályozás ultima ratio jellegének jogállami felfogásáról (ismét) a bűnmegelőzésre helyeződött át. Albrecht úgy látja, a büntetőjog mind

gyakrabban a különböző jellegű társadalmi konfliktus- és válságjelenségek remélt legyőzése érdekében bevetett szimbolikus eszköz, koherens kriminálpolitikai koncepció nélküli rendpolitikai igények dominanciájára alapítva, amely alkalmazási körében az egyén deviáns magatartásával szembeni csökkenő tolerancia képviseli a közös nevezőt (Nagy, 2014, 361.).

Aktuális büntetőjogi rendszerünkben találkozhatunk az ellenség-büntetőjogra jellemző elemekkel, mint új jogi tárgyak megjelenése, a büntetendőség előrehozatala – különösen veszélyeztető és sui generis tényállások formájában –, az eljárási garanciák leépítése, a szankcióknak a tettes veszélyességi fokához igazítása, a felelősségi szabályok rugalmassá tétele, a kriminálpolitikai és jogállami elvek relativizálása (Nagy, 2013, 127., 160–164.). A büntetőpolitikai klímaváltozásban jelentős szerepet játszik az az összefüggés, hogy a biztonsági kockázatok kommunikációjának erősítése, a veszélyérzet fenntartása aránylik a büntetőjogi szigor fokozásának társadalmi támogatottságához, mutat rá Green (Gönczöl, 2014, 116.). Hangsúlyozzuk azonban, hogy az aktuális – korszakonként eltérő – veszélyek vállalása a mindenkori társadalmak természetes velejárója (Finszter, 2019a, 1140.), másrészt látnunk kell, hogy az elmúlt két évtizedben a bűnözés alapvetően csökken hazánkban, ahogyan Európában, az USA-ban és világszerte is (Kerezsi, 2020, 21.).

Kiütkeresés a jogban és azon túl

A kriminálpolitika felöleli mind a büntető igazságszolgáltatáson belüli, mind az azon túli feladatokat, így magunk is különböző szempontokból törekszünk áttekinteni a bűnözés társadalmi kezelésének a kriminálpolitikai elveknek – a társadalom védelmének elve, a humanitás elve, a koherencia követelménye, az ultima ratio elve – megfelelő lehetőségeit. A társadalmi tudat és tevékenység, valamint a jogi norma- és szankciórendszer között fennálló objektív összefüggések feltárásához a jogi és más társadalmi eszközök együttes hatását kell vizsgálni szociológiai és pszichológiai elemek felhasználásával (Eörsi, 1961, 14–15.). A mit büntessünk kérdést tágabb kontextusban szemlélve eljuthatunk a büntetőjog társadalmi szerepének árnyaltabb megközelítéséhez. Egy magatartástípus megbüntetésének kérdése szociológiai oldalról, mint társadalmi probléma és annak lehetséges megoldása jelentkezik. Hatalomelméleti aspektusból a közhatalom gyakorlásának lehetséges formái közötti választás igényét veti fel. Az alábbiakban olyan kérdéseket is felvetünk, amelyeket nem a büntetőjog tudományának kell megválaszolnia, mégis ezen területnek művelőinek kötelessége feltenni a kriminálpolitika, illetve a tételes büntetőjog kritikai megközelítése során.

Bűn vagy probléma?

A 19-20. század fordulóján erősödött az emberek egymástól való függése, a másnak okozott sérelmet egyre inkább a közösség elleni támadásként azonosították. Tulajdonképpen a nem jogkövető magatartásokkal szembeni fokozott érzékenység vezetett a büntetőjogi fellépés kiszélesítéséhez (Korinek, 2019, 1164–1166.). A második világháborút követően a társadalmi problémák lényegét a társadalom valamely alrendszerének diszfunkcionális működésében látták. A szociológia már ekkor felismerte a problémák reális jellemzői, illetve súlyosságuk megítélése közötti távolságot (Szöllösi, 2012, 49.). A társadalmi problémává minősítés (problematizálás) olyan társadalmi aktus, amelyben megtörténik egy jelenség társadalomra ártalmasként értékelése, és elvárás fogalmazódik meg a helyzet megváltoztatása, esetlegesen a beavatkozás konkrét módja iránt (Szöllösi, 2012, 70., 90.). A problémák kategorizálásának több jellemző iránya van (úgynevezett probléma-narratívák), így a társadalmi kontroll igénye, a helyzet kockázatként vagy szükségletként való azonosítása, a medicalizálás iránti igény, a kriminalizálás gondolata, a devianciaként, avagy szociális problémaként történő azonosítás (Szöllösi, 2012, 100.). Míg a társadalmi problémákat döntően szociális problémaként fogták fel korábban Európában, mára világszerte inkább kockázatként vagy társadalmi kontrollt igénylő problémaként tekintik (Szöllösi, 2012, 111.). Úgy véljük, valamennyi – alapvetően más narratíva alá vonható – problémakörben megtörténik a büntetőjog mozgósítása, ennél fogva felmerül a büntetőjog végső eszközként történő alkalmazásának kérdése. A bűnözés ma Magyarországon társadalmi berendezkedésünk, hétköznapi kultúránk által meghatározott, nem rendkívüli. Ezért indokolatlan néhány, de mindenképpen kivételes drámai bűnügy reflektorfénybe állításával, azokat általánosítva az emberek félelemérzetét növelni (Németh, 2012, 370.) A szociális konstrukcionizmus gondolatrendszere szerint ez olyan esetekben történik meg, amikor a jelenség tényleges, úgynevezett problémamértékét a problematizálás folyamatában erről kialakított felfogás felülmúlja, ami miatt adott társadalmi berendezkedésben és hatalmi erőviszonyok között – érdektörkvésekkel és konfliktusokkal telített társadalmi vitát követően – szimbolikus döntés születhet a kriminalizációról.

Rendészet

A közigazgatás társadalmi rendeltetése alapvetően a közösség mindazon szükségleteinek kielégítése, amelyekre az egyes ember kizárólag saját erejére

támaszkodva nem képes. A közbiztonság, mint az egyik ilyen szükséglet szolgáltatója elsődlegesen a közigazgatás rendészeti ágazata, illetve annak kiemelt letéteményesként a rendőrség (Finszter, 2013, 29–36.). A rendészet társadalmi rendeltetésének normatív leképezése a jogrendszerben összetett formában valósul meg, ugyanis a közigazgatási jog határozza meg a rendészet Alaptörvényből fakadó feladatait, szervezeti-működési struktúrájának és hatósági jogalkalmazási tevékenységének kereteit, garanciáit, az állam büntetőigényét pedig a büntetőjog és a szabálysértési jog közvetíti a rendészet, mint végrehajtó számára (Balla, 2013, 19.).

A rendészeti intézkedések normatív megalapozásában jelentős különbségek vannak aszerint, hogy az intézkedésre a veszélyállapot bekövetkezése előtt vagy annak elmúltával kerül sor (Finszter, 2018, 208.). Veszély előtti helyzetek megelőzése döntően jogon kívüli eszközökkel történhet, ebben a fázisban nem alkalmazható hatósági kényszer, tekintve, hogy az anyagi és alaki felhatalmazáshoz kötött. A veszélyhelyzetben fogatosított rendészeti tevékenység oka magának a veszélynek a fennállása, célja a veszély megszüntetése. A jogi felhatalmazást igénylő legitim erőszak a bevetésének ideje és módja tekintetében nem lehet tárgya a jogi szabályozásnak, hiszen azonnali, a cselekvő mérlegelésén (diszkréció) alapuló beavatkozásról van szó (Finszter, 2018, 208.; Janza, 2018, 304.). A veszély elhárítása után a rendészet funkciója a veszélyeztető magatartás felderítése és közigazgatási szankcionálása, avagy büntetőjogi szankcionálásának előkészítése az igazságszolgáltatási szervezetrendszer számára (Finszter, 2018, 208.). Ahhoz, hogy a rendészeti szervek hatékonyan működjenek, a legszélesebb hatósági felhatalmazásra van szükségük. Párhuzamosan, a rendészeti hatalmat a jog uralma alá kell helyezni ahhoz, hogy ellentmondásmentesen illeszkedjen az alkotmányos jogállam rendszerében. A rendészet veszélyelhárítási természetéhez köthetően tehát ellentmondásosság áll fenn (Finszter, 2019b, 946.). A rendészettudományban felmerül annak a kérdése, hogy elképzelhető-e a kifejezett anyagi jogi alapokat nélkülöző, általános célszerűségi felhatalmazáson alapuló rendészeti intézkedések (Finszter, 2018, 206.). Amint arra fentebb rámutattunk, az aktuális büntetőpolitikai tendenciák alapján a jogalkotó bizonyos távoli veszélyekre történő rendészeti reagálás jogalapját teremti meg a büntetőjogi védelem kiterjesztésével (prevenációs paradigma). Ez megfelelhet ugyan a rendészet szabta fenti követelményeknek, a büntetőjogra nézve annak társadalmi rendeltetését, szankciós zárókó funkcióját, belső koherenciáját szétfeszítő, romboló hatással van. Ez felveti a kérdést: elképzelhető-e a fenti helyzetek rendészeti kezelése büntetőjogi jogalap igénybevétele nélkül? Úgy véljük, ezeknek a jelenségeknek nem a büntetőjog szabályrendszerében lenne a helye.

Közigazgatási szankciók

A büntetőjog a közigazgatási represszió egyik – az ultima ratio elve értelmében a legvégső – eszköze, amely alapvetően a jogsértések súlya alapján határolódott el más közigazgatási szankcióktól. A szabálysértési jog a rendészet egyik anyagi jogaként „*a közigazgatási szervek hatáskörébe adott büntetőszankciók egyik formája*” (Kis, 2019, 31.), amely hatékonyabb és gyorsabb szankciós rezsim a klasszikus igazságszolgáltatásnál. A büntetőjog kapcsolatát a szabálysértési joggal az alternativitás jellemzi. A kriminálpolitika alapvetően a cselekmények súlya, jogi természete, illetve jogi tárgya szerint dönt arról, hogy melyik jogág keretei között szabályozza a cselekményt (Kis, 2019, 31-32.). Az előrehozott büntetőjogi védelem fentebb említett problémája kapcsán úgy látjuk, az ultima ratio kriminálpolitikai koncepciónak megfelelően elvégezhető az egy-egy jogtárgy alá tartozó tényállások minőségi rangsorának felülvizsgálata. Megfontolásra érdemesnek tartjuk az előrehozott büntetőjogi védelmet biztosító, jellegükben a tényleges sérelmet okozó, illetve befejezett tettesi bűncselekményi alakzatoktól eltérő, szankcióik terén pedig nem arányos (túlbüntetett) jelenségek tényállásainak áthelyezését a szabálysértési jogba.

A fentiek feltételezik a közigazgatási büntetőjog területén olyan kérdések megoldását, minthogy: „*Milyen feltételekkel vonható ki a büntetőhatalom az igazságszolgáltatásból? Milyen garanciák mellett büntethet a közigazgatás?*” (Kis, 2018b, 361–362.). Nem mehetünk el amellett a megállapítás mellett sem, hogy az ágazati közigazgatásban a büntetőjoggal párhuzamos jogvédelem épült fel, amely súlyosabbak, és diverzifikáltabb büntető típusú jogkövetkeményeket alkalmazhat, mint a szankciós zárókő jellegű büntetőjog (Kis, 2018a, 24.). Ez felveti az igényt a közigazgatási szankcionálás tényezőinek áttekintésére és revíziójára, amely magába foglalja a közigazgatási büntetési rendszer dogmatikai és alkotmányossági hátterének kidolgozását, valamint a szankciók egységes és generális törvényi feltételrendszerének kidolgozását (Kis, 2018a, 20.).

Büntetőeljárás

A jogellenes cselekmények miatti felelősséget a felelősség jogágak szerinti differenciálásához hasonló mértékben befolyásolhatja a jogelleneségek adott jogágon belül képviselt bizonyos rangsora. A magyar büntetőeljárás jogtól nem idegen az úgynevezett csekély tárgyi súlyú ügyek egyszerűbb eljárási keretek között történő elbírálásának koncepciója, amely 1896–1951 között, majd

1973–1998 között tette ezt lehetővé.²⁴ Időközben az Európai Tanács R (87) 18 számú, a büntetőeljárás egyszerűsítéséről szóló ajánlásában is differenciálási igényt fogalmazott meg, opportunitási, sommás, illetve kiegyezési lehetőségeket ajánlva a büntetőeljárás klasszikus, büntetéssel történő lezárásához képest. A fenti alternatív lehetőségek teret hódítottak a nyugat-európai országok jogalkalmazásában (Vári, 2015, 105–129.). Hazánkban a büntetőpolitikai hangszlyok több évtizede, fokozatosan tevődtek át a hagyományos vádemelésről az elterelő intézményekre, amely tendenciát az új büntetőeljárás törvény is erősíteni kívánja. Aktuális elterelő intézményeink a közvetítói eljárás, a vádemelés elhalasztását felváltó feltételes ügyészi felfüggesztés vagy a vádemelés részbeni mellőzése, a bíróság elé állítás, a tárgyalás mellőzése és a tárgyalásról lemondását felváltó egyezség (Polt, 2020, 27–28.). A szabályrendszer alapján a büntetőügy közvetítói eljárással történő befejezése, a feltételes ügyészi felfüggesztés lehetősége és az eljárás büntetővégzéssel történő befejezése is a háromévig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmények körében érvényesülhet teljes körűen. Ezek a keretek a bűncselekmények nagyságrendileg egyharmada vonatkozásában biztosítják az ügyek alternatív befejezését. Úgy tűnik, a hatósági mérlegelési jog és a legitimitási, garanciális igények egyensúlyi pontja aktuálisan az ügyész diszkrecionális jogköre, amelynek további szélesítését – a szervezet függetlenségének erőteljesebb megjelenítése és az ügyészi felelőség intézményének részletesebb kidolgozása mellett – elképzelhetőnek tartjuk. Emellett feltétlenül fontosnak tartjuk a büntető anyagi jogszabályok érvényesülése érdekében, hogy a közigazgatás azon szervei, szervezetei, amelyeknek jelentősége a bűnmegelőzésben a rendészeti szerveknél fajsúlyosabb, a megfelelő időben és módon éljenek a jogszabályokban biztosított felhatalmazásaikkal, különösen szignalizációs jogköreikkel.

A jogi felelőségformák (összhangjának) szisztematikus felülvizsgálata

A litván Vytauto Didžiojo Egyetem büntetőjogi műhelyében elindult egy kezdeményezés a büntetőjog felülvizsgálatára, koncentrálvva olyan jelenségekre, amelyek a büntetőjogi, a polgári jogi, illetve az adminisztratív jogi felelőségformák határterületeit érintik. A vizsgálatok az alábbi bűncselekményekre

24 Érvényesült a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk alapján az 1951-es Be. módosításáig, majd a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről szóló 14/1973. sz. NET határozat koncepcióján alapuló, a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény által.

terjedtek ki: energia és telekommunikációs szolgáltatások jogellenes használata, csődbűncselekmény, a hálalpenz jelenség, csekély mennyiségű kábítószer saját fogyasztási célú birtoklása, az információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása, a kulturális javak védelme, a diszkrimináció jelensége, az emberi ivarsejtek kereskedelme, bérnyaság, az állatszaporító telepek működésével összefüggő kérdések (URL2). Mindezek olyan, társadalmi-politikai tekintetben szenzitív jelenségek, amelyek magyar megfelelői vonatkozásában a kriminalizáció ultima ratio jellege szintúgy alapos megfontolásra érdemes, illetve vitatható. A hivatkozott kutatások a büntetőjog, mint ultima ratio ideájára alapítva egyrészt kijelölik a büntetőjog határterületeit, másrészt olyan adminisztratív eszközöket javasolnak, amelyek alkalmasabbak lehetnek az adott jelenség kezelésére. Úgy véljük van jövője a magyar Btk. hasonló módszeren alapuló, szisztematikus felülvizsgálatának. Magunkénak érezzük a feladatot, hogy a fent hivatkozott litván kutatás eredményeit, adatait – amint lehetőségünk lesz rá – részletesen áttekintsük, tanulságait adaptáljuk egy esetleges hasonló hazai kutatásban, ugyanis ahogy Tóth Mihály rámutat: „*A törvényhozás során tehát gondos előkészítésre és egyeztetésre, a lehetséges hatások felmérésére, az indokolt tilalmak dogmatikai, tudományos megalapozására van szükség. Arra, hogy ezáltal – mint Szabó András megfogalmazta – a büntetőjog a jogrendszer záróköve legyen, s ne egyre inkább alapkővé váljék.*” (Tóth, 2020).

Záró gondolatok

Mint látható, a rendészeti beavatkozási területek hatékonyságát és a legitimitás konfliktusát a jogalkotó nem tudja feloldani, bizonyos anyagi jogi alapját a büntetőjogban megteremti anélkül, hogy egyúttal a processzuális diszkrecionális jogköröket ne szorítaná keretek közé, amelyek bizonyos esetekben az anyagi jogi normák érvényesíthetőségét ellehetetleníthetik, a rendészeti tevékenység hatékonyságát csökkenthetik. Eljutunk a szabadság, biztonság, individualizmus, kollektívizmus tengelyek forráspontjához, amelyek a történeti gyökereiket tekintve is változatos, olykor szélsőséges megoldásokhoz vezettek, és amelyek csillapítása mindenképp aktuális feladatként jelentkezik az új bűnözési formákra való helyes reagálás kialakításának folyamatában is. A kriminálpolitikai reformirány kialakítása a hatékonyság és a jogállami garanciák egyensúlyának bázisán a fenti szakterületek együttműködésével képzelhető el. A hivatkozott magatartásirányítási rendszerek megújítására irányuló törekvés nem szakítható el jogrendszer jelen állapotától, illetve az egyes jogágak reformirányaitól. Az említett jog- és tudományterületek párhuzamos vizsgálatával célszerű

áttekinteni, hogy milyen hatást várunk az egyes szankciótípusoktól, pontosan mi által, mindezt hogyan mérhetjük. „*Van-e a posztmodern, individualista társadalmaknak egyéb választásuk, mint a büntetőjogi büntetésre hagyatkozni a társadalmi rend fenntartása érdekében, s ha csak ez lehet a választás, úgy milyen formát öltön a szankció.*” (Kerezszi, 1998, 124.) A fent felvetett kérdések tárgyalásának kiindulópontja a szóban forgó instrumentumok aktuális és tervezett társadalmi szerepfelfogása, annak a vizsgálata, hogy mire (nem) jók.

Felhasznált irodalom

- Amberg E. (2012): Büntetőjogi ultima ratio? *Magyar Rendészet*, 12(4), 41–47.
- Amberg E. (2014): Hol a határ? A büntetendőség problematikája az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében. *Magyar Rendészet*, 14(2), 11–18.
- Amberg, E. (2018): Az ultima ratio elv interpretációjának fejlődési íve az Alkotmánybíróság gyakorlatában 1992 és 2016 között. *Belügyi Szemle – Ordinem Facere: A Belügyi Szemle folyóirat időszaki kiadványa*, 1, 5–15.
- Angyal P. (1920): *A magyar büntetőjog tankönyve*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság
- Barabás A. T. (2014): *Áldozatok és igazságszolgáltatás*. Országos Kriminológiai Intézet
- Bárd K., Gellér B., Ligeti K., Margitán É. & Wiener A. I. (2002): *Büntetőjog Általános rész*. KJK Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Bárdos P. (1988): Megjegyzések a jog módszertanához. *Jogtudományi Közlöny*, 43(5), 269–272.
- Békés Á. (2010): Az európai büntetőjog - Luxemburgi és Strasbourgai Büntető Ítélezés. Értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskola
- Békés I. (2010): A büntetőjog és a büntetőjog tudománya. In Busch B. (szerk.): *Büntetőjog Általános Rész*. HVG-ORAC
- Belovics E., Békés I., Busch B., Domokos A., Gellér B., Margitán É., Molnár G. & Sinku P. (2009): *Büntetőjog Általános rész. Negyedik, hatályosított kiadás*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Bengoetxea, J., Jung, H. & Nuotio, K. (2013): *Ultima Ratio, is the Principle at Risk? Editors' Introduction*. Oñati Socio-legal Series, 1, 1–5.
- Blaskó B. (2002): *Magyar Büntetőjog Általános Rész*. Tankönyv. Rendőrtiszti Főiskola. Rejtjel Kiadó
- Blaskó B. (2017): *Magyar Büntetőjog Általános Rész*. Tankönyv. Hetedik, átdolgozott kiadás, Rejtjel Kiadó
- Borbíró A. (2009): Bűnmegelőzés. In Borbíró A. & Kerezszi K.: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve. I. kötet*. Országos Bűnmegelőzési Bizottság

- Bócz E. (1994): Legalitás, oportunitás és az ügyész diszkrecionális jogköre. *Rendészeti Szemle*, 42(1), 12–18.
- Chronowski N. (2009): Uniós tagság és alkotmányos büntetőjog-alkotás. *Bűnügyi Szemle*, 57(1), 99–108.
- Domokos A. (2008): *A büntetőpolitika változásai Magyarországon*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
- Dubber, M. D. (2013): *Ultima Ratio as Caveat Dominus: Legal Principles, Police Maxims, and the Critical Analysis of Law*. TSpace Research Repository. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2289479>
- Eörsi Gy. (1961): *A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség*. Akadémia Kiadó
- Eser, A. (2000): „Menschengerechte” Strafrecht im Zeitalter von Europäisierung und Globalisierung. Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität
- Finkey F. (1933): *Büntetéstan problémák*. A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának Kiadványsorozata, IV. sz.
- Finszter G., Hajas G., Irk F., Kerezi K., Kiss A. & Márki Z. (1999): *Magyar kriminálpolitikai és rendvédelmi koncepció*. Kriminológiai Közlemények, 57
- Finszter G. (2013): *A rendészet elmélete és a rendészeti eszközrendszer*. Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó
- Finszter G. (2018): A rendészeti igazgatás a közigazgatás része. In Dobák I. & Hautzinger Z. (szerk.): *Szakmaiság, szerénység, szorgalom. Ünnepi kötete a 65 éves Boda József tiszteletére*. Dialóg Campus Kiadó, 203–217.
- Finszter G. (2019a): Forgatókönyvek. In Végh Zs. (szerk.): *A rend kedvéért*. Magánkiadás, 1129–1140.
- Finszter G. (2019b): A vállalható és a nem vállalható társadalmi kockázatok. In: Végh Zs. (szerk.): *A rend kedvéért*. Magánkiadás, 934–966.
- Forster K. (1874): *Jog, Politika és Bölcsészet*. Első rész. Zilahy Sámuel Bizománya
- Földvári J. (1984): *Magyar büntetőjog Általános rész*. Tankönyvkiadó
- Földvári J. (1987): *Kriminálpolitika*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Földvári J. (1997): *Magyar büntetőjog általános rész*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó
- Gönczöl K. (2002): A nagypolitika rangjára emelkedett büntetőpolitika. *Jogtudományi Közlöny*, 57(5), 197–205.
- Görgényi I. (2006): *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*. HVG-ORAC
- Hacker E. (1924): *Bevezetés a büntetőjog bölcséletébe*. Dunántúli Könyvkiadó és Nyomda Rt.
- Herlin-Karnell, E. (2010): What Principles Drive (or Should Drive). *European Criminal Law? German Law Journal*, 11(10), 1115–1130. <https://doi.org/10.1017/S2071832200020137>
- Herzog, F. (1990): Nullum crimen sine lege periculo sociali. Strafrecht als Fortsetzung der Sozialpolitik mit anderen Mitteln. – Vier Skizzen. In Lüderssen, K., Nestler, C. & Weigend, E.: *Modernes Strafrecht und ultima-ratio-Prinzip*. *Frankfurter kriminalwissenschaftliche Studien*. Peter Lang
- Hollán M. & Pallagi A. (2017): *Közrend és közbiztonság, kriminálpolitika. Válaszok a bűnözésre*. Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó

- Hollán M. (2016): Az új Büntető Törvénykönyv. In Jakab A. & Gajdusчек Gy.: *A magyar jogrendszer állapota*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 344–384.
- Horváth T. (1981): *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*. Akadémia Kiadó
- Husak, D. (2004): The Criminal Law as Last Resort. *Oxford Journal of Legal Studies*, 24(2), 207–235. <https://doi.org/10.1093/ojls/24.2.207>
- Irk A. (1933): *Az individualizmus és kollektívizmus gondolköre a büntetőjogban*. Szent István Akadémia
- Irk A. (1938): A büntetőjog racionális és irracionális elemei. Székfoglaló értekezés. In *Értekezések a filozófia és a társadalomtudományok köréből*, 5(4), Magyar Tudományos Akadémia
- Janza F. (2018): Elmélkedések. In Dobák I. & Hautzinger Z. (szerk.): *Szakmaiság, szerénység, szorgalom. Ünnepi kötet a 65 éves Boda József tiszteletére*. Dialóg Campus Kiadó
- Jareborg, N. (2005): Criminalisation as Last Resort (Ultima Ratio). *Journal of Criminal Law*, 25(2), 521–534.
- Jeschek, H-H. (1978): *Lehrbuch des Strafrechts Allgemeiner Teil*. Dunker & Humblot
- Kaiafa-Gbandi, M. (2011): The Importance of Core Principles of Substantive Criminal Law for an European Criminal Policy Respecting Fundamental Rights and the Rule of Law. *European Criminal Law Review*, (1)1, 7–34. <https://doi.org/10.5235/219174411798862640>
- Kaiser, G. (1976): Kriminologie. Eine Einführung. In *die Grundlagen*. C. F. Müller
- Karsai K. (2015): *Az alapelvek rendszere az európai büntetőjogban*. MTA Doktori értekezés. Szeged
- Kerezi K. (1998): Az alternatív szankciók szerepe a posztmodern társadalomban. In Gönczöl K. & Kerezi K. (szerk.): *Tanulmányok Szabó András 70-dik születésnapjára*. Magyar Kriminológiai Társaság, 124–134.
- Kerezi K. (2020): Trend lesz-e (a jövőben is) a bűnözés csökkenése? *Magyar Tudomány*, 181(5), 577–590. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.5.2>
- Kis J. (2000): Az első magyar Alkotmánybíróság értelmezési gyakorlata. In Halmai G.: *A megtalált Alkotmány? A magyar alapjogi bírászkodás első kilenc éve*. Indok, 48–98.
- Kis N. (2018a): *Az állami jogérvényesítés és a közigazgatási büntetés dilemmái*. Dialóg Campus
- Kis N. (2018b): Lábjegyzet egy új törvényhez. In Dobák I. & Hautzinger Z. (szerk.): *Szakmaiság, szerénység, szorgalom. Ünnepi kötet a 65 éves Boda József tiszteletére*. Dialóg Campus Kiadó, 361–368.
- Kis N. (2019): A szabálysértési jog kialakulása, fejlődése és elméleti alapjai. In Hollán M. & Nagy J.: *A szabálysértési jog tankönyve*. Dialóg Campus, 25–33.
- Korinek L. (2007): A büntetőpolitika irányelvei Magyarországon. In Jakab A. & Takács P.: *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990-2005. I. kötet*. Gondolat–ELTE ÁJK
- Korinek L. (2019): A bűnözés haszna. In Végh Zs. (szerk.): *A rend kedvéért*. Magánkiadás, 1164–1166.
- Lévay M. (2011): A büntető hatalom és lehetséges korlátai egy alkotmányban, különös tekintettel a bűncselekménnyé nyilvánításra és a büntetésekre. *Pázmány Law Working Papers*, (2)24, 2–10.

- Ligeti K. (2000): Az Európai Közösség büntetőjoga. *Állam és Jogtudomány*, 41(3–4), 331–362.
- Ligeti K. (2006a): Kriminálpolitika és pönológia. In Gönczöl K., Kerecsi K., Korinek L. & Lévay M.: *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft.
- Ligeti K. (2006b): Az új Büntető Törvénykönyv általános részének koncepciója. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 1, 4–53.
- Ligeti K. (2009): Kriminálpolitika. In Borbíró A. & Kerecsi K.: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve. I. kötet*. Országos Bűnmegelőzési Bizottság
- Liszt, von F. (1905): *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*. J. Guttentag
- Mándi T. (2015): Politikai gondolkodás. In Körösnéyi A.: *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. OSIRIS–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 13–32.
- Melander, S. (2013): Ultima ratio. *European Criminal Law*. Oñati Socio-legal Series, 4(1), 42–61. <https://doi.org/10.5235/219174413806915441>
- Mitsilegas, V. (2014): EU Criminal Law Competence after Lisbon: From Securitized to Functional Criminalisation. In Arcarazo, D. A. & Murphy, C. C.: *EU Security and Justice Law*. After Lisbon and Stockholm. Hart Publishing
- Montesquieu, C.-L. (1955) [1721]: *Perzsa levelek*. Budapest
- Nagy F. & Tokaji G. (1998): *A magyar büntetőjog általános része*. Korona kiadó
- Nagy F. (2010): *A magyar büntetőjog általános része. Második, átdolgozott kiadás*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Nagy F. (2013): *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Akadémiai Kiadó
- Nagy F. (2018): Az állami büntetőhatalom korlátozása ellen ható tendenciák a büntetőjogban. *Állam- és Jogtudomány*, 59(1), 78–92.
- Németh Zs. (2012): A közbiztonság kriminológiai aspektusai. In Juhász Zs., Nagy F. & Fantoly Zs. (szerk.): *Sapientia sat: Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 365–376.
- Öberg, J. (2014): Do we really need criminal sanctions for the enforcement of EU law. *New Journal of European Criminal Law*, 6(5), 370–387. <https://doi.org/10.1177/203228441400500307>
- Paczolay P. (2003): Alkotmánybíráskodás a politika és jog határán. In Szabó M.: *Alkotmánybíráskodás – Alkotmányértelmezés*. Rejtjel Kiadó, 9–31.
- Palánkai T. (1998): Alkotmányos büntetőjog. Néhány gondolat az Alkotmánybíróság büntető igazságszolgáltatást érintő határozatairól. In Gönczöl K. & Kerecsi K. (szerk.): *Tanulmányok Szabó András 70. születésnapjára*. Magyar Kriminológiai Társaság, 17–33.
- Pallagi A. (2014): *Büntetőpolitika az új évszázad első éveiben*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
- Petrasovszky A. (2005): Az állam büntetőjogi hatalma Sziebenliszt Mihály művében. In *Doktoranduszok fóruma 2005: Miskolc, 2005. november. 9.* Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa, 209–215.

- Pikler Gy. (1897): *A jog keletkezéséről*. Politzer Zsigmond Könyvkereskedő Kiadása
- Pikler Gy. (1898): *A büntetőjog bölcselete*. 2. kiadás, Politzer
- Pikler Gy. (1910): *A büntetőjog bölcselete*. VII. javított kiadás, Grill Károly Könyvkiadóvállalata
- Polt P. (2020): Az egyezség. *Magyar Tudomány*, 181(5), 629–644. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.5.6>
- Schonscheck, J. (1994): *On Criminalization*. 1, Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-015-8100-4_1
- Sólyom L. (2001): *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Osiris Kiadó
- Somló B. (1906): *Somló Bódog jogbölcséleti előadásai*. Második füzet. Sonnenfeld Adolf könyv- és műnyomdája
- Soós L. (2011): Akkor és most. In Fenyvesi Cs. (szerk.): *Magyar Büntetőjogi Társaság Jubileumi Tanulmánykötete*. Magyar Büntetőjogi Társaság, 189–197.
- Szabó A. (1992): Büntetőjogi gondolkodásunk jelenlegi állása. *Jogtudományi Közlöny*, 47(11–12), 555–557.
- Szabó A. (2004): Recepció és kreativitás a büntetőjogban. In Sajó A.: *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban*. Áron Kiadó
- Szemere B. (1841): *A büntetésről, s különösbbe a halálbüntetésről*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda
- Szomora, Zs. (2013): *Büntetőjogi garanciák az Alkotmányban és az Alaptörvényben*. In Drinóczi T., Jakab A. & Szabó I. (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010-2011*. Pázmány Press, 257–276.
- Szöllősi G. (2012): *A társadalmi problémák (konstrukcionista) elméletének alapjai*. Z-Press
- Thorburn, M. (2011): Constitutionalism and the Limits of the Criminal Law. In Duff, R. A., Farmer, L., Marshall, S. E., Renzo, M. & Tadros, V.: *The Structures of the Criminal Law*, 85–105. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199644315.003.0005>
- Tóth M. (2020): A precedensek csapdái. In Madai S., Pallagi A. & Polt Péter (szerk.): *Sic itur ad astra. Ünnepi kötet a 70 éves Blaskó Béla tiszteletére*. Ludovika Egyetemi Kiadó
- Tuori, K. (2013): Ultima Ratio as a Constitutional Principle. *Oñati Socio-legal Series*, 3(1), 6–20.
- Udvarhelyi B. (2017): *Az uniós anyagi büntetőjog és alkotmányos alapjai a Lisszaboni Szerződés tükrében*. PhD értekezés. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
- Vámbéry R. (1913): *Büntetőjog*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata
- Vári V. (2015): A bűnüldözés strukturális hatékonysága. *Magyar Rendészet*, 16(5), 105–129.
- Vígh J. (1995): Kriminálpolitikai alapelvek. *Kriminológiai Közlemények*, Különkiadás, 89–98.
- Vokó Gy. (2012): A büntetési teóriák racionalitásai. *Büntetőjogi Szemle*, 1, 31–45.
- Walker, N. (1994): A büntetőjog alkalmazási köre. In Horváth T. & Szük L.: *Büntetőjogi szakirodalomgyűjtemény*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 458–469.
- Yoon, Y. C. (2001): *Strafrecht als ultima ratio und Bestrafung von Unternehmen*. Peter Lang
- Zipf, H. (1973): *Kriminalpolitik, Eine Einführung In: die Grundlagen*. Müller

A cikkben található online hivatkozások

URL1: *Latin magyar szótár*. <https://dictzone.com/latin-magyar-szotar/ultima%20ratio>, <http://www.tintakiado.hu/cgi-bin/e-szotar/lat/search.cgi>

URL2: *A Vytauto Didžiojo Egyetem Law Review című kiadványának felülete*. <https://journals.vdu.lt/index.php/LawReview/search/search?csrfToken=685733d08aa442545d828689aaa-5433a&query=ultima+ratio+principle>

A cikk APA szabály szerinti hivatkozása

Amberg E. & Pallagi A. (2020): Mire jó a büntetőjog? Célszerűségi megfontolások kontra ultima ratio. *Belügyi Szemle*, 69(1), 35-74. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.1.2>